

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

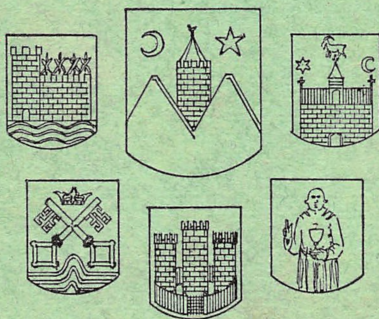
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISK SAMFUND FOR PRÆSTØ AMT

AARBOG 1955

NY RÆKKE . BIND 4
HEFTE 3

MESTER ALBERT I SNESERE

(EN PRÆSTESKIKKELSE FRA DET 17. AARHUNDREDE)

Af lærer *Erling Petersen*.

I Snesere sogn var der i begyndelsen af det 17. aarhundrede en præst, som ved sit ryggesløse levned var til stor forargelse for menigheden. Han hed hr. Samuel Mogensen og indstævnedes i 1621 for Roskilde landemode, fordi han nogen tid tilforn skulle have besøvet en af sine tjenestepiger. Da forholdet fik følger, havde pigen, vel sagtens i et anfald af sindsforvirring, druknet sit nyfødte barn i præstegaardens brønd og var derpaa rendt sin vej. Hun blev dog snart efter paagrebet, dømt til døden og henrettet, men udlagde under afhøringen hr. Samuel som barnefader. Denne tilstaaelse blev skæbnesvanger for præsten, der kort tid efter blev afsat fra sit embede. Mærkeligt nok var det nogle aar i forvejen gaaet hans kapellan, hr. Peder Bom, paa samme maade. Han havde — maaske i ungdommelig munterhed og respektløshed — under en provstevisitats i 1616 talt „med provstens lyd“, altsaa vrænget ad provsten, magister Peder Hee, mens denne visiterede og overhørte sognets ungdom. Skønt hr. Peder Boms brøde saaledes var af en ganske anden beskaffenhed end hr. Samuels, saa blev det ham dog en dyr spøg; ved landemodet det følgende aar blev han dømt til at miste kjole og krave.

Umiddelbart efter hr. Samuel Mogensens afsættelse blev til ny sognepræst for Snesere menighed kaldet resi-

derende kapellan i Østofte paa Lolland, hr. Albert Samuelsen Schrøder, og han blev, i modsætning til forgængerens, en af sin tids og sin egns mest markante præsteskikkelser.

Albert Samuelsen Schrøder var født i oktober 1592 som søn af hr. Samuel Hansen Schrøder, der indtil 1616 var præst i Haarlev-Himlingøje i Bjæverskov herred. Moderen hed Cathrine Hansdatter og var datter af Peder Palladius' efterfølger paa Sjællands bispestol, Hans Albertsen.

I de unge aar blev Albert Schrøder sammen med broderen Hans sendt i Herlufsholms skole, hvorfra de begge i 1613 dimitteredes til universitetet. Her skiltes deres veje ret hurtigt. Mens broderen, der blev magister 1617, endte sine dage som provst i Bergen, vendte Albert Schrøder hurtigst muligt tilbage til de mere hjemlige egne. Ganske vist maatte han fra først af lade sig nøje med embedet som kapellan i Østofte paa Lolland, hvortil han ordineredes den 22. november 1620, men ved skæbnens tilskikkelse blev som nævnt Snesere sognekald ledigt, og efter mindre end et aars præstegerning i Østofte holdt hr. Albert i 1621 sit indtog i Snesere, hvortil han var kaldet den 6. november, og hvor han forblev indtil sin død et halvt århundrede senere. Han skal ved sin tiltræden have paabegyndt en døbebog, altsaa en slags kirkebog, som dog desværre er gaaet tabt.

Meget tyder paa, at hr. Albert i Østofte traf den kvinde, som blev hans første hustru. Hendes navn kendes ikke*), men af en notits i Sørbymagle kirkebog fremgaar det, at hun var søster til professor og sognepræst i Sorø, magister Niels Schiellerups hustru, Dortha Hansdatter Wolf. Muligvis var hun da en slægtning af sognepræsten i Østofte, Jakob Jakobsen Wolf. Men derud over vides der

*) Den kendsgerning, at saavel hendes egen datters ældste datter som hr. Alberts datter i 2. ægteskab i daaben fik navnet Else Katharina, kan maaske give et lille fingerpeg, men heller ikke mere.

kun om hende, at hun et aars tid efter sit giftermaal blev udsat for en række ret graverende beskyldninger fra lensmanden paa Vordingborg, Palle Rosenkrantz til Krenkerup. Hun var i sin tid kommet i hans hus sammen med hans første hustru, Helvig Rantzau, hvem hun fulgte som brudepige, og som døde 1618. Ved hendes bryllup med hr. Albert — det fandt formentlig sted 1622 — viste Palle Rosenkrantz brudeparret megen opmærksomhed, men kun godt et aar senere mente han at være kommet under vejr med, at hans hustrus fordums pige, inden hun forlod sin tjeneste, skulle have gjort sig skyldig i flere slemme forseelser. Saaledes skulle hun have stjaalet perler, klæder, silke, uld og linned og bøger fra hans frue, samt „slaget og draget og med fødderne trædet“ hans lille datter, sagt hans hustru grove løgne paa og — hvad værre var — opført sig meget uskikkeligt i hans tjeneste „med drukkenskab og slem levned med mandfolkene natten igennem“.

Det var jo langt fra noget godt skudsmaal, Rosenkrantz her gav hr. Alberts kvinde, men det turde vel ogsaa være temmelig overdrevet. Han formaaede dog at tvinge præsteparret til at sende baade brudegaverne og flere andre ting, som han paastod havde tilhørt hans salig hustru, tilbage, — saaledes maatte de til hans tjener udlevere en forskrivning paa 400 speciedaler, hvilket beløb ellers skulle tilhøre præstekonen og hendes rette arvinger og aarlig forrentes, saa længe de beroede hos Palle Rosenkrantz, endvidere maatte de aflevere en fortegnelse over det boskab og de fødevarer, som han havde foræret dem til deres bryllup, samt de „sex støcker gnistret tafftes omheng och kapperne dertil“, som stod opført paa nævnte fortegnelse. Derhos forlangte Palle Rosenkrantz at faa tilbage de ting, som præstekonen efter andres angivelse skulle have tilegnet sig af den salig frues ejendele, „och bleff fremskicket en gammell tafftis trøye och en gammell fløyells hue, som min hustru haffde berettet for mig sig at vere giffuet aff sal. fru Hellvig, medens hun var hindis

brudepige“. Endelig krævede den vrede lensmand en skriftlig erklæring fra hr. Albert, at han og hans hustru godvilligt havde tilbageleveret det forlangte, og ydermere, at de intet havde at beklage sig over. Sagen kom imidlertid Christian den Fjerde for øre, og han syntes aabenbart ikke om lensmandens haardhændede fremgangsmaade. I hvert fald fandt han det urimeligt, om præsten godvilligt skulle have leveret nævnte gods tilbage, hvorfor han af-fordrede ham en erklæring om sagen. Hr. Albert greb om-gaaende pennen og gjorde i en skrivelse, dateret Køben-havn den 8. maj 1625, udførligt rede for hele affæren, idet han dog omhyggeligt bestræbte sig for at neddysse og bagatellisere lensmandens grove bskyldninger mod hans hustru. I slutningen af erklæringen oplyste han, at han og hans hustru forleden mandag, som var den 2. maj, havde givet møde i Ørslev kirke for i overværelse af her-redsprovsten og herredets øvrige præster at svare Palle Rosenkrantz' fuldmægtig, Jens Christensen, der paa sin husbonds vegne forelagde dem tre spørgsmaal, „paa huil-cke meeningen var denne med suar der till“:

1. Om velbemeldte Palle Rosenkrantzes velbyrdige frue havde nogen tid berøvet os udi vores hus? Item om hun havde taget noget fra os, lidet eller stort — hvortil vi svarede hende det ikke at have gjort, og det samme med vor ed bekræftede, som vi og rette-ligen kunne gøre.
2. Om nogen paa hendes vegne, være sig adelig eller uadelig havde os berøvet eller noget fra os taget; item
3. om hun havde noget af vort bekommet, stort eller lidet, med løn eller bøn, eller os i nogen maade for-urettet. Hvortil vi og særdeles svarede, det ingen-lunde at være sket, og med vores ed det samme stad-fæstede.

At saa udi sandhed er, som foreskrevet staar, haver jeg med egen haand skrevet og underskrevet.

Albertt Samuelsson,
egen haand.

To maaneder senere afgav Palle Rosenkrantz sin erklæring om sagen til kongen og opregnede heri alt, hvad hr. Alberts hustru havde forset sig med, men siden ebbede sagen ud, enten det saa skyldtes, at Christian den Fjerde var for optaget af krigsførelsen i Tyskland til at tage sig af den slags smaating, eller det skyldtes lensmandens anden hustru, fru Elisabeth Rosensparre, der vist nok allerede tidligere var gaaet i forbøn for de betrængte præstefolk.

De havde da forøvrigt ogsaa nok at se til, for næppe var denne kedelige sag ude af verden, før der kom nye besværligheder for hr. Albert og hans kvinde. Der skete nemlig det, at præstegaarden brændte ned til grunden, hvorved de geraadede i saa stor nød, at de paa landemodet samme aar tilkendtes den sædvanlige brandhjælp: 1 rigsdaler af hvert sognekald paa Sjælland.

Men tid efter anden trak tingene sig dog i lave, og der kom velstand til huse i Snesere præstegaard. Hr. Albert havde dog ogsaa brugt sin tid til andet end det timelige. Hans system med de mere lærde materier førte i 1635 til, at han sammen med broderen Daniel, der var præst i Skelby og Bavelse, tog magistergraden, hvorfor han siden efter oftest omtales som mester Albert. Faa aar efter — i 1641 — døde hans hustru, maaske i barselseng, idet præstens ældste søn angives at være født dette aar.

Men allerede det følgende aar indgik mester Albert nyt ægteskab. Han ægtede den 31. juli 1642 Margrethe Haning, datter af sognepræst i Hammer og Lundby, hr. Laurids Jonsen Haning og hustru Ellen Jørgensdatter, og havde ved denne lejlighed sammen med svigerfaderen sendt bryllupsbreve til biskoppen, Jesper Brochmand, for at indbyde ham til brylluppet. Begge breve, der var affattet paa latin, er bevarede.

Det var godt læs, mester Albert agede i gaarde, da han med Margrethe Lauridsdatter drog ind i præstebolet i Snesere. Hun forstod som han, hvad jordisk gods var værd, og begge gjorde de, hvad de evnede, for at øge det,

de i forvejen havde. Derfor blev forholdet til det menige sognefolk næppe heller saa godt, som det burde have været. Mester Albert var ikke lemfældig, naar det gjaldt om at inddrive, hvar der dér tilkom ham af tiende og offer, og naar han, hvad ofte skete, forstrakte en og anden bonde med saasæd eller penge, saa lagde han megen vægt paa den fornødne sikkerhed og beregnede sig gode renter, og der er ingen tvivl om, at han ved sine mange laaneforretninger har forstaaet at skaffe sig ikke saa faa ekstraindtægter. Ganske vist kunne der undertiden blive vrøvl, naar det laante skulle tilbagebetales, men præsten, der jo havde fat i den længste ende, fik til syvende og sidst altid, hvad der tilkom ham. Saaledes havde han i 1657 — det aar han blev provst i Baarse herred — laant gaardmanden Anders Jensen 1 td. 1 skp. saakorn til 24 sk. pr. skæppe. Bonden betalte straks 20 sk. kontant, men da han i oktober 1659 leverede mester Albert 1 td. 3 skpr. byg tilbage, var denne langtfrå tilfreds; skæppens værdi var nemlig i den forløbne tid faldet til 8 sk., saa præsten forlangte 6 mk. ud over det allerede betalte. Anders Jensen gjorde imidlertid knuder, men blev saa stævnet for herredstinget, hvor mester Albert da ogsaa fik dom over ham.

Men den velærværdige provst var ikke ene om at øge velstanden. Margrethe Lauridsdatter stod ham bi i alle maader. Kunne hun se sin fordel ved det, saa var hun ikke bange for i en snæver vending at slaa en handel af med de Snesere bymænd og sælge dem en tønne øl at feste med, naar ungdommen ved majdagstide red sommer i by.

Selv i den onde krigstid 1658—60, da svensken var herre i landet, forstod de bjergsomme præstefolk at lægge tingene til rette, saa deres velstand øgedes. Der var i præstegaarden indkvarteret et par svenske kvartermestre, med hvem mester Albert og hans kvinde synes at have staaet paa en særdeles god fod, og som havde til opgave at skaffe proviant til de svenske styrker der i egnen. Til bestemte tider blev der i Snesere afleveret betydelige mængder af slagtekvæg og alle slags fødevarer, men naar

det undertiden hændte, at bønderne intet kvæg havde at levere til svensken, ja, saa laante provsten dem, hvad de manglede, og fik det godt betalt. Bagefter købte hans kone kvæget af fjenden igen for en ringe sum, eller hun byttede med dem, saa hun fik et bedre kreatur for et ringere. — Naar bønderne kom trækkende med det kvæg, de skulle levere kvartermester Bent Brasch, der var indkvarteret hos degnen, Peder Jensen, saa stod Margrethe mester Alberts ved præstegaardens havegærde og tog syn over kvæget, om noget skulle staa hende an, saa hun siden kunne slaa en handel af med kvartermesteren. Det var saaledes tilfældet den dag, Eggert Smed kom trækkende med en ko, som præstekonen fik lyst til, saa saare hun havde set den. Hun fik da ogsaa straks en byttehandel ordnet og betalte for koen et slagtenød, nærmere betegnet en lille tyr, som i hvert fald ikke kunne vurderes højere end til 9 mk. slet, men aabenbart fandt hun selv, at hun ved denne lejlighed havde melet sin egen kage mere, end godt var, hvorfor hun søgte dækning bag kvartermesteren, der beredvilligt lovede at staa inde for handelen og være hendet hjemmel.

Det var dog næppe hver gang, mester Albert løb af med fortjenesten. Undertiden „glemte“ bønderne at betale ham, hvad de var skyldige. Saa sent som i november 1661, altsaa halvandet aar efter fredsslutningen, krævede han paa tinge 3 af sine sognemænd dømt til at betale 7 dlr. 1 mk. slet for 2 slagtenød, en kvie og en ung stud, som han under krigen „forundte dennem og naboerne til proviant at lade føre til byen.“

Men krigen førte selvfølgelig ogsaa mangehaande ubehageligheder og ulemper med sig for præstegaardens beboere. Det fik de i særlig grad at mærke, da snaphaneføreren Svend Povlsen en skønne dag kom under vejr med den proviantering, som til visse tider fandt sted der i byen. En dag, just som bønderne var i færd med at levere deres kvæg, brød han med en haandfuld folk ind i præstegaarden og faldt over svenskerne, der var aldeles

uforberejede. De to kvartermestre, der boede hos mester Albert blev dræbt, hvorpaa bønderne igen kunne trække af gaarde med deres kvæg. Men nogen tid efter blev Svend Povlsens haandgangne mand, Laurids Hemmingsen fra Sjolte, taget til fange af svenskerne, og han kom nu til at undgælde for drabet paa de to kvartermestre. I maj 1660 blev han stillet for retten paa Thureby birketing, hvor et skriftligt vidne, der var underskrevet af mester Albert og 12 af hans sognemænd, oplæstes. De vidnede heri, at de alle havde set Laurids Hemmingsen være i flok og følge med snaphanerne den dag, de overfaldt præstegaarden, og paa dette vidnesbyrd blev fangen dømt til døden og kort efter henrettet.

Det er svært at afgøre, hvad der har bevæget mester Albert til at vidne mod Laurids Hemmingsen, men det har næppe spillet nogen rolle, at han hidtil havde staaet sig godt med svenskerne, og hans hustrus maskepi med kvartermester Bent Brasch har sikkert heller ikke haft videre indflydelse derpaa? — Snarere har den gode provst været saadan stillet, at han simpelthen ikke har kunnet gøre andet. Det var jo i præstegaarden, overfaldet havde fundet sted, og hvis han nu ikke frit turde pege paa en af Svend Povlsens medskyldige, kunne det for svenskerne let se ud, som om han dækkede over snaphanerne. Alting tyder da ogsaa paa, at saa vel dommer som vidner handlede under svensk pres. Ganske vist hævdede Svend Povlsen i et brev til kongen, at provsten i Snesere med en del andre uoprigtige sjællandsfarer godvilligt, aldeles utvungent og ganske ukristeligt havde vidnet imod den arme Laurids Hemmingsen, men der blev fra myndighedernes side intet foretaget i den anledning, og den gæve snaphaneførers sikkert velmente ønske om at se den velærværdige provst nedværdiget forblev saaledes uopfyldt.

I endnu 10 aar efter krigen sad mester Albert uanstøttet i sit embede, som han efter alt at dømme røgtede med kraft og omhu. Men i hans sogn var meget anderledes end tilforn, saa haardt var fjenden faret frem. 3

gaarde i sognet var afbrændte, 13 var øde og 14 halvt øde; i 13 gaarde var der slet intet saaet, 9 huse, deriblandt den afbrændte kro i Tappernøje, var øde eller nedbrændte, og paa skovene var der sket stor skade. Armoden og elendigheden grinede frem overalt, og det har nok ofte knebet for provsten at faa den tiende og det offer, han kunne tilkomme, — men formodentlig har han nok som forhen forstaaet at bjerge mest muligt til huse.

Han kunne dog ogsaa staa paa sin ret, naar det gjaldt andre ting end tiende og offer, og saa gjorde det mindre til sagen, om han derved kom paa kant med folk, der normalt maatte betragtes som hans overmænd. Saaledes stævnedes han i 1657, da han var blevet provst, befalingsmanden paa Vordingborg slot, Frederik Reedtz, fordi denne ved paasketid samme aar havde udskrevet hans tjener, Niels Lauridsen, som soldat, idet han hævdede, at der her var handlet mod den kongelige forordning, der fritog præsternes karle og tjenere for udskrivning. Da det virkelig forholdt sig saaledes, og mester Albert ydermere kunne fremlægge skriftligt bevis derpaa, gik sagen Frederik Reedtz imod. Otte aar senere — i 1665 — tog han sig paa lignende vis af præsten i Baarse hr. Niels Pedersens tjener, Anders Udsen, hvem de Baarse bymænd nogen tid i forvejen havde lokket med øl og tobak, saa han i fuldskab havde talt ilde om sin husbond og selv bedt om at blive soldat. Da rusen omsider var dunstet bort, fandt Anders Udsen, at han med magt var tvunget baade kjole og kaarde paa, og i den mundering vandrede han saa til Baarse, hvor han over for sin husbond bekendte, hvorledes alt var gaaet til. Denne tilstaaelse gentog han siden over for mester Albert og degnen i Snesere, Christen Hammer, der begge afgav skriftligt vidnesbyrd derom.

I sin egenskab af provst maatte mester Albert i 1658 gribe ind i en sag om ansættelse af en ny substitut i Hammer. Skolemesteren i Vordingborg havde nemlig efter en kontrakt med præsten i Hammer kaldsret til embedet der, men da den gamle substitut ved paasketid 1657 var død,

mente sognemændene, at denne kontrakt kun gjaldt i den foregaaende præsts tid, hvorfor de med den nye præst Rasmus Faaborgs billigelse ansatte dennes huslærer, Oluf Jensen, som substitut og lod ham fungere til januar, inden bisp og skolemester fik nys om, at den forrige var død. Nu gav skolemesteren en student ved navn Søren Brorsen kaldsbrev som substitut i Hammer, men sognemændene her ville ikke lade sig sige. De indstævnedes skolemesteren for hans herredsprovst, som var mester Albert i Snesere, idet de gjorde gældende, at hverken bisp eller provst havde noget med substitutens kald at skaffe, men bønderne, som skulle lønne ham. Skolemesteren derimod paaberaabte sig kontrakten og satte i rette, at kaldsbrevet var nøjagtigt, som det sig burde.

Mærkeligt nok underkendte mester Albert brevet, fordi det ikke var underskrevet af præsten i sognet og sognemændene, og denne dom indstævnedes skolemesteren for landemodet. Her gik bispen, som jo havde konfirmeret kaldsbrevet til Søren Brorsen, haardt i rette med mester Albert, men undskyldte ham dog og sagde: „I er nok en ærlig god dannemand, men en anden har haft ved eders haand, da I skrev dette“.

Det blev dog ikke den eneste gang, mester Albert fik en dom underkendt af landemodet. I 1667 havde han i Vordingborg paa grundlag af rektoren Mads Bjørnsens ubevislige beskyldninger dømt høreren Ejler Clausen fra bestillingen. Landemodet underkendte imidlertid dommen, og Ejler Clausen blev ved skolen.

I 1669 maatte mester Albert, der nu var en gammel mand, paa ny sidde til doms, denne gang over en bonde i Dyrlev, Rasmus Pedersen, der ved en barsel i sognet havde brugt ufine og uhøviske ord mod sin sognepræst, hr. Niels i Baarse. Bonden blev dømt til at staa aabenbart skrifte for sin forseelse, men ridefogeden paa Vordingborg slot, Peder Madsen, førte sagen frem for landemodet, der dog gav den aldersstegne provst medhold, eftersom hans dom var funderet paa ordinansen og recessen.

Forøvrigt var mester Albert i sine sidste aar udsat for store skuffelser. Han havde nemlig haft i sinde at kalde sin ældste søn, Samuel Albertsen Schrøder, til sin kapellan og haabede naturligvis at faa ham til sin efterfølger i embedet. Det blev der dog ikke noget af, for i 1667 fik hr. Peder Vithusen succession paa Snesere præstekald, og den 1. januar 1670 ordineredes han som provstens medhjælper og eftermand. Paa det tidspunkt har mester Albert aabenbart været for affældig til at overkomme præstegerningen, og han levede da heller ikke ret lang tid derefter. Den 25. marts 1670 døde han, 78 aar gammel. Fem dage senere skrev biskoppen til den nye herredsprovst, Christen Nielsen Spend i Vordingborg, og paalagde ham at forvalte og holde skifte efter „den hæderlige, højlærde og nu salige mand magister Albrit Samuelsen Schrøder“, og den 10. maj samme aar mødte provst Spend i Snesere præstegaard sammen med sin svoger, hr. Niels Pedersen, der var præst i Baarse, og sognepræsten i Everdrup hr. Rasmus Hansen, for at ordne skiftet. Ved opgørelsen over boet viste det sig, at der var en formue paa 1429 dlr. 2 mk. 5 sk. og en gæld paa 822 dlr. 1 mk. 2 sk., et efter tidens forhold særdeles godt bo.

Ved skiftet nævnes tre hjemmeværende børn. Af disse arvede den ugifte Dorothea, mester Alberts datter af første ægteskab, 155 dlr. 3 mk. 4 sk., hvoraf dog de 135 dlr. var hendes mødrearv*), mens den umyndige søn af andet ægteskab, Jakob Albertsen, der til formynder og værge havde møller Hans Jørgensen i Askov mølle, fik 41 dlr. 1 mk. 13 sk. Som værge for hans søster, Elin (ell. Else) Catharina, mødte raadmand Niels Hvid i Næstved. Hendes arvepart blev paa 20 dlr. 2 mk. 15 sk. Om de øvrige børn siges kun, at de var fuldmyndige, og at de arvede som angivet i skiftebrevet. Det var forøvrigt ikke saa faa børn, mester Albert havde. Af børnene i første

*) Hendes laugværge var Jens Christensen, kongelig majestæts tolder i Vordingborg.

ægteskab var datteren Anne gift med sognepræsten i Sørbymagle, Mads Prom, ved hvem hun blev stammoder til en ret udbredt præste- og degneslægt; søsteren Elisabeth ægtede wundartzt (saarlæge) i Sorø, Johannes Carol Morvitiuſ, der den 25. marts 1662 paa Baarse herredsting gav afkald paa sin hustrus mødrearv, dog paa nær 42 dlr. 1 mk. 8½ sk., som han havde skriftligt tilsagn om. Desuden var der ifølge Peder Jensens bog om Gaunø en datter Maren, gift med sognepræst i Næstelsø-Mogenstrup, Christopher Andersen Baarsøe, der døde 1656. I 1664 beklagede mester Albert for landemodet, at hans datter var blevet forskudt fra kaldet med mange smaabørn, saa han nu havde dem alle i huset hos sig, hvorfor der bevilgedes hende 20 sldlr. aarlig af præsteenkerneſ rente. Hun levede endnu 1670 i Slagelse. Af sønnerne var Samuel Albertsen Schrøder den ældste, muligvis født 1641 i faderens første ægteskab, blev 1664 student fra Næstved latinskole, nævnes 1668—69 ved københavnske disputatser og var 1670—78 subrektor ved Sorø skole for den ringe løn af 30 sldlr. aarlig, men havde her jævnlig kvaler med disciplene. Han blev magister 1675. Ogsaa sønnerne, som mester Albert havde i sit andet ægteskab, blev holdt til bogen. Laurids Albertsen Schrøder, f. ca. 1645, blev saaledes student fra København 1666, men døde 1687 under et ophold i hovedstaden, Daniel Albertsen Schrøder, f. 1650, blev student fra Vordingborg 1670 og var fra 1689 til sin død 1695 præst i Rørby ved Kalundborg, og Hans Albertsen Schrøder, f. ca. 1646, student fra Vordingborg 1666, blev 1673 rektor ved sin gamle skole og var der til 1720. Det hedder i et mandtal over Vordingborg 1696, at han levede „af sit embede, item brændevinssalg og lidt købmandsskab“. Han døde i 1723. Kun den under skiftet nævnte Jakob Albertsen Schrøder blev ikke student. I hvert fald findes der i universitetets matrikel ingen af det navn. Om hans videre skæbne er intet fundet.

Mester Alberts enke, Magrethe Lauridsdatter, blev ikke boende i præstegaarden naadsensaaret ud, men tog

bolig paa den gaard, hun ejede i Store Røttinge, men inden hun fraflyttede præstegaarden, indgik hun en kontrakt med den nye præst om en vis aarlig ydelse. Der gik dog kun et par aar, saa kom hun i proces med ham om forstaaelse af kontrakten. Denne uoverensstemmelse var imidlertid kun af kort varighed, og saa længe hr. Peder levede, holdt hun fred, men da han i 1678 var død, krævede hun at faa, hvad der tilkom hende. Da hun indankede sagen for provst Spend, gik dommen hende imod, men hun opgav ikke ævred, lod tværtimod provstens dom efterprøve ved landemodet og tilbød sammen med sin Karl, Anders Olufsen, at de ville vidne og ved ed bekræfte deres udsagn. Ved landemodet fik Margrethe mester Alberts al den medgang, hun kunne ønske sig, eftersom man her fandt magister Spends dom latterlig. Da den blev læst op, vendte han sig „til de andre provster, saa' paa dem som en pave og spurgte, om denne hans dom ikke var saltet?“ Mens sagen blev behandlet, gik magister Spend ud, og da han kom ind igen, var det kun for at erfare, at hans afgørelse var underkendt af landemodet, ja, en af provsterne, magister Emmicke fra Køge, var endda saa venlig at oplyse, at „hans dom var ikke saltet nok, der gik midder i den, mens han var ude.“ Og ydermere blev magister Spend dømt til at holde mester Alberts enke skadesløs, eftersom hun havde ment sig forfordelt ved skiftet.

Siden levede den ualmindelig dygtige, men maaske lovlige bjergsomme kvinde paa sin gaard i Røttinge. Det sidste, der vides om hende, er, at hun i 1680 fik tilsynet en part skov med olden til 40 svin — et vidnesbyrd om, at det var en god gaard, hun ejede. Hvornaar hun døde, vides ikke, men i 1682 blev gaardens jorder dyrket af bonden Peder Væver, og som ejer nævnes samtidig en kommissær Hestberg, hvorimod den efterhaanden aldersstegne præsteenke ikke oftere ses omtalt i forbindelse med Sne-sere sogn. Formodentlig var hun paa det tidspunkt afgaaet ved døden og stedt til hvile ved sin salig mands side.

Om Albert Samuelson Schrøders betydning som prædikant og sjælesørger kan der næppe spindes nogen lang ende, for der vides intet. Men da han tilhørte en epoke, hvor præstegerningen pressesedes ind i ortodokse snævre rammer, er det vist ikke forkert at antage, at ligesom den gode mester Albert rent menneskeligt, paa godt og ondt, var et ægte barn af sin tid, saaledes har han ogsaa været det i kirkelig henseende. At han desuden har været en særdeles myndig og værdig prælat, er der heller ingen tvivl om, og til trods for, at det, der kan oplyses om hans liv og levned, ikke altid sætter ham i et lige flatterende lys, saa er det dog utvivlsomt, at han efter tidens forudsætninger var en personlighed af format.

Men det er lige saa utvivlsomt, at han i Margrethe Lauridsdatter Haning havde fundet en hustru, der var ham værdig i et og alt. De havde fælles forudsætninger og stræbte mod de samme maal. Maaske tog de det ikke altid saa nøje med midlerne, men det ændrer intet ved den kendsgerning, at de var et usædvanligt og særpræget præstepaar.

Kilder: Provstibog for Baarse herred 1669—78. — Steinfeldt: Landemodeakter. — Friis-Petersen: Studenter ved Københavns universitet 1611—1739. — Kirkehistoriske samlinger. 3. rk. 3 bd., 4. rk. 6. bd. — Wibergs præstehistorie. 1871—73. — P. E. Jensen: Optegnelser om Snesere sogn. 1883. — Gavnø kloster og herregaard. 1902. — Wad: Meddelelser om dimitterede fra Herlufsholm. I—II. 1875—86. — Olrik: Forstandere og lærere ved den kgl. skole i Sorø. 1586—1737. — Klein: Vordingborg købstads historie. 1923.

DE GUDELIGE FORSAMLINGER I SYDSJÆLLAND 1840-1850

Af *Aage Lambert-Jensen.*

Da udskiftningen ved forrige aarhundredes begyndelse førtes igennem, brast den gamle, kollektive bondekultur og afløstes af en individualistisk kultur, hvor den enkelte personlighed traadte frem og afløste det byfællesskab, hvori den havde været et led¹). Og da faldt ogsaa den gamle, kollektive religiøsitet og blev til personlighedsreligion, til gruppefællesskab og til vækkelsesbevægelse — og sidenhen til de kirkelige retninger Grundvigionisme og Indre Mission. Da bonden blev en selvstændig, fri personlighed, mistede han den traditionelle aandelige afhængighed af kirken.

Dette er baggrunden for den gudelige vækkelse, der i begyndelsen af 1800-tallet brød frem i Jylland og paa Fyn og derfra forplantede sig til Sjælland. Denne bevægelse skabte de første folkemøder i Danmark, ikke blot til opbyggelse, men dagens og vejens problemer, kort sagt: politik kom paa tale der. Lederne af forsamlingsbevægelsen blev siden ofte bonderepræsentanter paa stændermøderne og siden i rigsdagen. Forsamlingerne var deres forskoler; der lærte de at tale og at fremlægge en sag, at overbevise og at argumentere uden at genere sig. Hvor vækkelsen gik frem, svandt almuens skyhed for de store. De gudelige forsamlinger er forstadiet til den parlamentariske virksomhed for det brede folk; reelt og formelt

forberedte den demokratiet. Vækkelsens religiøst betonedede lighedsprincip mødtes og gik sammen med liberalismens mere teoretisk begrundede syn paa menneskerettigheder. I de gudelige forsamlinger indgik religiøse og politiske elementer forbindelse. Virkningen blev derfor lige saa fuldt politisk som økonomisk, socialt som kirkeligt, taget for bevægelsen ud over landet som helhed. De gudelige forsamlinger er kort sagt de kirkelige retningers og det folkelige selvstyres vugge².

I den sydlige del af Sjælland, nærmere betegnet: Præstø amt fik den gudelige vækkelse indpas omkring 1839 eller 1840. Ti aar før var den begyndt i Sorø amt som „en stærk ejendommelig gudelig vækkelse, der hurtigt bredte sig til store dele af Sydvestsjælland og som paa afgørende maade kom til at præge det religiøse liv i næsten hele Sorø amt“³. Dens første ledere der blev Rasmus Ottosen, Venslev og Jakob Fisker, Bisserup; og det blev ogsaa de to mænd, især sidstnævnte, der baade direkte og indirekte indførte den til Præstø amt. Direkte ved at foretage flere rejser i amtet, f. ex. til Rønnede, Fakse og Højerup, og indirekte ved at paavirke mennesker, der saa førte vækkelsen videre. Det skete i Aaderup ved et møde omkring 1840. Her boede en gaardmand Hans Mikkelsen, der stammede fra Karrebæk sogn i Sorø amt. I hans barn-domshjem havde Jakob Fisker i 1830erne gentagne gange holdt forsamling, og hans tre brødre Anders, Niels og Kristen Mikkelsen sluttede sig til den. Da han fik gaard i Aaderup ved Næstved, afholdt han en forsamling, hvor Jakob Fisker førte ordet. Blandt gæsterne var hans hustrus søster Bodil Hansdatter og hendes mand, Niels Jensen; de havde en lille gaard paa 14 tønder land i Neble i Sværdborg sogn. Tilstede var ogsaa hans nabo, gaardmand Lars Mikkelsen, Neble, broder til Hans Mikkelsen i Aaderup⁴. Dette møde fik afgørende betydning for Niels Jensen og hans hustru. Han besluttede fra nu af at leve sit liv paa en ny maade som kristen. Og da han var en begavet og kraftig natur, dertil ærlig og viljestærk, gjorde

han det helt. „Guds frygt blev sat i højsæde i hans hjem i Neble, og højkrøstet lød taksigelse og bekendelse, saa venner og frænder studsede derved“⁵.

Niels Jensen, der i de kommende aar blev en aandelig fører, er født i Snesere sogn 19. februar 1813 som søn af en husmand. Nogen skolegang fik han, og da den nye skolelov af 1814 blev sat igang, inden han begyndte sin skolegang, er det sandsynligt, at han blev ret godt oplært. Efter at være blevet konfirmeret hos den dygtige og myndige pastor I. O. S. Warthoe i Snesere kirke kom han ud at tjene. Han havde flere pladser og fik godt skudsmaal, bl. a. tjente han hos gaardfæster Mads Hansen, Svinø. I hans ungarledage regnede man ham ikke for synderlig oplyst og slet ikke for opvakt i aandelig henseende. I aarene 1834 til 1837 var han postkusk paa ruten Vordingborg—Køge. Hans hustru var datter af en gaardmand i Fodby, og det er vel den medgift, han fik, der satte han istand til at cvertage en gaard i Neble.

Niels Jensen og Lars Mikkelsen var gennem aarene kommet godt ud af det med hinanden. Nu mødtes de skiftevis hos hinanden og holdt kristelig opbyggelse, og opfordrede deres bysbørn til at deltage deri. Efterhaanden kom der bud længere væk fra om at komme, og saaledes udvidedes Niels Jensens virksomhed lidt efter lidt, uden at han endnu selv forstod, hvilket banebrydende folkeligt arbejde han var begyndt paa. Lars Mikkelsen fulgte i reglen med, fordi han havde en god sangstemme. Og folkeviddet kaldte snart de to præst og degn.

Forsamlingerne afholdtes i reglen søndag eftermiddag efter gudstjeneste. Man anvendte Brorsons salmebog: Troens rare klenodie og Luthers postille, som man læste op af. Og naar Niels Jensen, Jakob Fisker eller en anden, der havde ordet i sin magt, var tilstede, blev der holdt en prædiken. Siden sluttedes med en salme. Mod disse i sig selv uskyldige forsamlinger indledte øvrigheden forfølgelse flere steder i landet, f. eks. i Vemmelev i Vestsjælland, i henhold til plakat af 13. januar 1741, der ved

sin udstedelse 100 aar før tog sigte paa helt andre forhold. Man fortolkede dens paabud derhen, at forsamlinger i almindelighed ikke maatte finde sted, uden af sognepræsten for den paagældende by var tilstede; under alle omstændigheder skulle de anmeldes for ham. Den maatte kun bestaa af faa personer, der kom sammen i stilhed og skiltes igen uden at foretage nogen slags spisen eller drikken, og kun ved højlys dag, mænd med mænd og kvinder med kvinder.

Præsterne kunne i reglen ikke lide de gudelige vækkelser. De saa deri en fare for splittelse af statskirken. Lederne blev undertiden idømt fængselsstraf. Men i Præstø amt er denne plakat kun blevet anvendt et par gange, den ene gang mod skræder Møller i Vallø, vist i 1837, den anden gang mod Jakob Fisker under hans prædikenrejse til Stevn. Skræder Møller havde været bosiddende i Marvede sogn i Sorø amt, ca. 7 km fra Bisserup og der deltaget i forsamlingerne paa Holsteinborg grevskab. Han flyttede i 1830erne til Vallø. Da han holdt forsamling, blev han anklaget if. plakat af 1741.

Den anden sag mod Jakob Hansen Fisker blev rejst, da han i begyndelsen af 40erne sammen med en ven, maaske skræder Møller, var paa møderejse paa Stevn. Han kom til Højerup og holdt gudelig forsamling i en gaard, hvor konen var søster til sognefogeden. I henhold til konventikelplakaten af 1741 arresterede sognefogeden Jakob Fisker efter ordre fra herredsfogeden, og han maatte overnatte hos sognefogeden som arrestant. Et par karle blev sat til at følge dem, da de skulle ind til Store Hedinge, og lærer Engell erklærede, at der ikke her paa egnen var brug for omløbende prædikanter. Alligevel bad han Jakob Fisker om forklaring paa nogle bibelord⁶. Jakob Fisker sagde: Er De lærer her og ved ikke det? Forøvrigt talte han og sognefogeden saa godt sammen, at sognefogeden helst havde undladt at køre ham til forhør i Store Hedinge. Til herredsfogeden sagde Jakob Fisker: „Hr. herredsfoged, det maa være nogle underlige love, vi har her i Danmark,

thi medens jeg i mine uomvendte dage kunne faa lov til at svire og spille mine penge bort i kroerne, uden at der var tale om arrestation eller straf, saa skal jeg nu straffes, da Vorherre har omvendt mig fra vildfarelsens vej og benaadet mig med gaver, saa jeg kan forkynde Guds ord, og stillet mig saa heldigt, at jeg i timelig henseende altid har et par skilling med paa rejsen, som jeg oven i købet kan give til de fattige“⁷.

Den velstaaende gaardmand Ole Petersen, Lille Hedinge, gik i borgen for dem, saa de slap for fængsel, men maatte betale en bøde, hvorefter de tog med Ole Petersen hjem — og holdt gudelig forsamling hos ham dagen efter.

I intet tilfælde er det her præsterne, der krævede hjælp. Men de lagde ikke skjul paa deres skepsis. Van Wylich i Næstelsø og Mogenstrup var direkte imod forsamlingerne. Hans efterfølger, pastor Bruun Juul Fog, der siden blev biskop over Sjællands stift, mødte dem, da han i 1847 i en alder af 28 aar blev præst her⁸. De bad ham komme til deres forsamlinger, som holdtes hos en væver i Næstelsø. Han kom der nogle gange og det mærkedes paa kirkebesøget, for de begyndte at søge til Næstelsø og Mogenstrup kirker ikke alene fra de sogne, men fra andre af Sydsjællands sogne. Imidlertid erfarede pastor Fog, at der ved forsamlingerne faldt udtalelser, som han ikke kunne billige, og han holdt sig borte. De kom og spurgte ham om grunden; og han svarede, at han ikke kunne stemme overens med dem, men da han ikke ville volde ufred i deres forsamling ved at strides med dem, holdt han sig hjemme. Saa forlod de hans kirker og søgte en tid andre steder hen, men lidt efter lidt vendte de tilbage igen. Da han nogle aar senere forlod Næstelsø, kom nogle udsendinge med væveren i spidsen for at sige ham tak for den tid, han havde været deres præst. „Der er ikke saa faa præster, vi har taget over til os, som har gjort, som vi ville,“ sagde de, „men De drager os over til Dem.“

I Mern blev den grundtvigske præst Peter Rørdam i

1841 sognepræst. Ikke heller han yndede de gudelige forsamlinger. Han delte sin læremester, N. F. S. Grundtvigs syn. Grundtvigs mening var, at „øvrigheden gjorde vel i at betragte enhver gudelig forsamling, den ej selv havde foranlediget som en selskabelig forlystelse, hvori en del af folket søger sin opmuntring og vederkvægelse, mens andre søger deres ved skuespil, kortspil, strengeleg, gæstebud... Det er et stort spørgsmaal, om de fleste, der saaledes sætter deres glæde i de gudelige forsamlinger, derved bliver bedre mennesker, men der er intet spørgsmaal om, at de, i det mindste for en tid, bliver bedre borgere“⁴. Den nye vækkelse optog Rørdams tanker meget, mens han var i Sydsjælland som præst. Gentagne gange skrev han til Grundtvig om dem, dels for at faa raad, dels for at give oplysninger. Det var naturligt, at han maatte have sin opmærksomhed henvendt paa dem; det var jo paa en vis maade deres arbejde, han tog op med sin præstegerning i Mern sogn: at faa lægfolk paa virksom maade med ind i det folkelige arbejde. Rigtignok tilføjede han bevægelsen det nye og væsentlige at henvise til, at det er Guds ord og naademidlerne daab og nadver, som alt ægte kristenliv har sit udspring af.

I et brev til Grundtvig den 30. januar 1842 — faa maaneder efter, at han er tiltraadt sin gerning i Mern — skriver han, at lærer Andersen har foreslaaet, at de gamle degnelæsninger, d. v. s. degnen tog rundt i hjemmene og læste i biblen for hvem, der ville, især ungdommen, skulle genoptages af frygt for, at de gudelige forsamlinger ellers skulle komme til Mern. Rørdam beslutter selv at ville holde bibellæsning, men det skulle foregaa i kirken. Grundtvig svarer omgaaende, nemlig den 5te februar 1842¹⁰. Bibellæsning kan være godt, mener han, men det er altid bedst, naar præsten, som baade kan det bedst og har de bedste stunder, læser hjemme, saa han ikke behøver at læse i kirken, men kan meddele langt mere og langt livligere med munden uden bog. Men forsamlingerne vokser stadig. Nu vil ogsaa sognepræsten i

Udby—Ørslev, pastor Lund røre paa sig, for pastor Rønne fra Høve i Vestsjælland har været hos en møller i Grumløse ved Vordingborg og holdt forsamling; pastor Lund har afsendt klage til biskop Mynster, der var imod forsamlinger. To andre sydsjællandske præster: Mynster og Tryde vil begynde at holde religiøse samtaler i deres sogne, ogsaa for at modvirke forsamlingsbevægelsen¹¹. Ogsaa herredets provst er betænkelig — har han meddelt en præst i fortrolighed.

Aaret efter, i 1843, er forsamlingerne begyndt i Øster Egesborg sogn. Den holdtes i Staarby, en naboby til Mern, med stor tilslutning, og lederne meddelte ved deres afrejse, at de i slutningen af februar 1843 vil komme til Mern, saa „nu varer det næppe længe, før vi har gudelige forsamlinger her i sognet,“ skrev Rørdam. Men han mener, at de vil gaa istaa, fordi folk i Mern gaar flittig i kirke og fordi han, Rørdam, har i sinde at blive hjemme og lade dem, der gaar, skytte sig selv. Men pastor Søtoft i Øster Egesborg er meget oprørt over dem. Grundtvig svarer, at „med de gudelige forsamlinger har det vel hos Dem ingen synderlig fare, naar kirkesangen ikke var saa død... Det er mig kært, at de ikke har hjemsøgt Dem, men hvor kirken har kristendom og det folkelige liver op i skolen, har det mellem Sjællandsfarere ei synderlig fare.“ — I juli maaned er Mern kirke lukket en uge paa grund af reparation, og Peter Rørdam benytter tiden til at stifte nærmere bekendtskab med den gudelige bevægelse i Vestsjælland, hvor flere af hans venner: Boisen og P. A. Fenger samt Ferdinand Fenger er præster. Under et konvent i Hyllested præstegaard siger han dem sin mening lige ud, men han bliver venligere stemt og ønsker for Grundtvig, at han (Grundtvig) „næste aar ogsaa ville komme ... og med egne øjne see og høre de gudelige forsamlinger, som F. Boisen leder; for mig synes, det er rart.“ Baronesse Stampe, Nysø ved Præstø, var med og deler Rørdams forsonlige synspunkt. Der sker i de følgende aar en afgjort tilnærmelse fra flere præsters side, f. eks.

dr. Chr. Rørdam, der blev præst i Hammer og Lundby, men ikke fra den brede befolknings. Den er ofte uforsonlig.

Niels Jensen i Neble var udsat for mange ubehageligheder, naar han holdt forsamlinger¹². Der blev gentagne gange kastet sten efter ham, naar han om aftenen kørte hjem. En aften kastedes to temmelig store sten. De kastedes ud fra en gaard, som han kørte forbi; og hvis de havde ramt, ville de have efterladt følelige saar, maaske medført døden. Men ellers var det almindeligt, at der var fyldt en mængde store sten i hans vogn, naar han skulle køre hjem. Og ungdommen fulgte ham af by hujende og skrigende. Et sted havde den fundet paa en temmelig grov streg mod en gudelig lægtaler. Han talte om eftermiddagen i et hus, der laa nær byens gadekær. Det var rygtedes, at der skulle være møde. Sognefogeden var kommet til stede for at overvaage, at alt gik ordentlig til. Det blev mørkt, inden mødet var forbi, fordi det var ved vintertid, og ungdommen havde i stilhed taget opstilling udenfor huset med tov lagt paa tværs foran døren. Det skulle taleren snuble i, naar han som den første kom ud af huset. Planen lykkedes ogsaa for saa vidt som den første, der traadte ud i mørket, faldt i rebet; de slog det hurtigt om ham og smed ham ud i det snavsede, kolde vand i gadekæret. Der lød et plask og et brøl — og de kendte til deres skræk sognefogedens stemme. Ham var det, de havde smidt ud i vandet. Nu var der i en god mening til den kaade ungdom.

Jævnlig var der optøjer udenfor vinduerne i det hus, hvor der holdtes møde. Og øvrigheden gjorde intet for at dæmme; forsamlingsfolkene søgte ikke dens hjælp. I Kalvehave listede en mand sig ind og satte ild til det røgede flæsk, der hang i skorstenen, saa røgen sivede ud og lidt efter lidt fyldte stuen med harsk luft, saa mødet maatte opgives. Sagen fik et tragisk forløb, idet ophavsmanden fortrød det bagefter, og berøvede sig livet ved hængning tre dage senere. Ikke sjældent maatte Niels

Jensen, inden han satte sig op i sin vogn for at køre hjem, undersøge, om lundstikkerne sad i vognen; de blev flere gange taget ud, saa et vognhjul løb af.

Omkring 1845 var de gudelige forsamlings største trængselstid forbi. Det skyldtes for en del, at pastor J. G. Willemoes i Herfølge sluttede sig til dem og ved enhver lejlighed tog dem i forsvar. Han havde været ret skarp rationalist og behandlede anderledes tænkende ironisk, dog uden at forfølge. I 1837 gjorde et forhør, han holdt over en opvakt, der var anklaget, saa dybt indtryk, at han selv blev vakt. Og han blev de opvaktes første præst. Biskop Mynster erklærede i en dagbogsoptegnelse efter en visitats, at han talte i „en hylende matrostone“, men de opvakte fyldte hans kirker, og flere kom til, deriblandt godsejer Carlsen, Gammel Køgegaard og hans døtre Franciska og Marie. Marie Carlsen blev i 1840 gift med godsejer Harald Toft, Rønnebæksholm i Rønnebæk sogn. Efter hendes mands tidlige død fortsatte hun gaardens drift. Hos hende kom pastor Willemoes og holdt forsamlinger, undertiden paa langt over 100 deltagere. Hun gav de vakte ly, opfordrede endog Niels Jensen til at overtage en fæstegaard paa godset, beliggende i Stenstrup, saa han kunne hjælpe hende i det aandelige arbejde.

Men den voksende tilslutning gav ogsaa mere arbejde ikke mindst for lederne. Niels Jensen rejste længere og længere omkring, baade mod syd og nord. Nordpaa mødtes hans virksomhed med pastor Willemoes; vel ogsaa paa Stevns med den begavede pastor Leths, der var præst i Lillehedinge.

Under en saadan rejse fandt han aandsfæller, der fik stor betydning for udviklingen i de kommende aar: hjulmand Kristian Leonhard Larsen og smed Jørgen Isaksen. Kristian Leonhard Larsen boede i den nordlige del af Rohlte i Krageborghuset, og Jørgen Isaksen havde sit hjem i Tyrstrup i Fakse sogn. De var gode venner. Jakob Fisker havde mødt dem, da han holdt forsamling, og talt med dem, de var optaget af, hvad de havde oplevet, men

ville ikke uden videre godtage hans syn, alvorlige og betænksomme mænd som de var. Saa rejste de til Holsteinborgeggen nogle dage for at lære de vakte bedre at kende. Og de kom glade tilbage¹³.

Omtrent ved denne tid var Willemoes en dag i embeds medfør paa besøg hos amtmanden, der boede paa Lindersvold. Og paa vej hjem til Herfølge blev han overrasket af uvejr med regn og torden, saa han maatte søge ly. Det var i Krageborghuset, og han og Kristian Leonhard Larsen talte indgaaende sammen. Fra nu af blev vejen fra Krageborghuset til Herfølge kirke ikke lang. Larsen havde en søn, Lars Kristiansen, der den gang var meget ung. Han fulgte sine forældre, og kun 18 aar gammel begyndte han at optræde som forsamlingstaler.

Han og Niels Jensen begyndte at rejse sammen og fortsatte i den nordlige del af amtet, hvor Jakob Fisker havde været. Lars Kristiansen var gift med Jørgen Isaksens datter Johanne. De købte et sted paa en halv snes tønder land i Hugkrogen paa Orup mark. Han var oplært i faderens haandværk og optog hjulmagervirksomhed ved siden af sit landbrug. Lars Kristiansen blev kendt for sit gode arbejde, især sine fikse fjedervogne, en ny vogntype, der i fyrrerne i forrige aarhundrede begyndte at komme i brug. Hans arbejde var meget efterspurgt. Langvejs fra kom folk for at købe. I sin fritid rejste han ud og talte. Hans tale var jævn, betænksom og hjertelig, og hans fremtræden beskeden. Selv blandt sin modstandere vandt han venner. Niels Jensen og Lars Kristiansen udfyldte hinanden godt. Begge levede de et eksemplarisk liv, men mens Lars K. var mere tilbageholden, var Niels Jensen til enhver tid livlig, slagfærdig og ivrig, hans tale var som et væld med kraft.

Sammen med dem bør gmd. Jens Olsen, Sjolte, nævnes. Skønt han ikke optraadte offentligt, var han en drivende kraft. Da de gudelige forsamlinger begyndte, var han 24 aar. Det første møde han var med til, fandt sted paa herregaarden „Engelsholm“ i Snesere sogn. En ung huslærer holdt forsamling og fik Jens Olsen med.

Jens Olsen tjente som karl hos en gaardmand, som ikke kunne lide dette nye væsen, og derfor maatte han passe paa ikke at forsømme sit arbejde. Den 16. juli 1845 blev han gift med Lisbeth Pedersdatter fra Brøderup, en plejedatter af gmd. Jens Nielsen, der var nabo til Jens Olsens husbond. Jens Olsen og hans hustru begyndte at holde møder i stor stil, der voksede til hele folkemøder med mange hundrede deltagere, som fyldte stuer og lade.

Forsamlingsfolkenes syn var i disse aar pietistisk; Niels Jensen kunne være dømmende i sine udtalelser; og fru Toft holdt paa, at kun kristelige emner skulle forhandles. Da Grundtvig midt i fyrrerne skulle tale i Dansk Samfund i Næstved — den første foredragsforening, der er stiftet i provinsen — var han gæst paa Rønnebæksholm, men han maatte køre alene ind til mødet. Fru Toft ville ikke med, fordi der skulle tales om et nationalt, ikke et kristeligt emne. Men man erkendte deres redelige syn. Og efterhaanden som de gamle præster erstattedes med nye, mærkedes ogsaa en mere venlig indstilling; det gælder Hammer sogn. Pastor Lautrup forstod dem ikke og saa ikke med gunstige blikke paa deres „konventikelkristendom“, de var jo som en stat i staten, ofte en modsætning til kirken¹. Hans efterfølger dr. Chr. Rørdam, der i 1851 blev præst i Hammer, maatte staa for skud ligesom sin forgænger, men han kom dem venligt imøde og blev i nogle aar den eneste præst, de kunne samles om.

¹ P. G. Lindhardt: Vækkelser og kirkelige retninger i Danmark 1951, side 25.

² Samme, side 41.

³ Lindhardts og Hal Kochs opraab til indsamling af materiale om de gudelige forsamlings bevægelse i Sorø amt 1954 (trykt i historisk aarbog for Sorø amt 1955, 108 ff).

⁴ Karl H. N. Vinther: Oplevelser fra menighedslivet i København og Sydøstsjælland, s. 134.

⁵ Oplevelser fra menighedslivet side 134.

⁶ Paul Nedergaard: En dansk præste- og sognehistorie II, 617.

⁷ Samme II, 617.

⁸ Juul Bondo: Bruun Juul Fogs levned, s. 48.

⁹ Holger Begtrup: N. F. S. Grundtvigs udvalgte skrifter, bd. IV, 369.

¹⁰ H. F. Rørdam: Peter Rørdam I, 244.

¹¹ Rørdam I, 250.

¹² Vinther: Menighedsliv 135.

¹³ Vinther: Menighedsliv 137.

¹⁴ Philipp Borries: Omkring landsbykirken, s. 229.

LILLE TORØJE BY

Meddelt af førstelærer *Axel P. Jensen*, Haarlev.

Efterfølgende skildring af Lille Torøje bys historie er en bearbejdning af afdøde murer Niels P. Kristensens samlinger til byens historie, der så vidt det kan ses, er bygget på studier i Vemmetofte klostres arkiv og Niels P. Kristensens egne erindringer og hans samtale med gamle folk.

Murer Niels P. Kristensen var født i Højerup den 15. oktober 1862 som søn af bager Kristen Rasmussen, som var iblandt dem, der sluttede sig varmt til den kristne lægmandsbewægelse og nu og da også optrådte som ordfører ved dennes møder på egnen. Hjemmets interesse for det åndelige røre på egnen kom til at præge sønnen, og ophold på Vallekilde og Mellerup højskoler i ungdomsårene fæstnede og klarede interessen yderligere.

Niels P. Kristensen.

Niels P. Kristensen og hans hustru kom først til at bo i Højerup, hvor de byggede deres eget hus, men i 1889 flyttede de og kom til at bo i den lille bolig, der hørte til Stevns Frikirke, og herfra drev Niels P. Kristensen en ret omfattende murervirksomhed. Frimenighedens forhold lå ham stærkt på sinde hele hans levetid ligesom alt, hvad der havde med åndsfrighed at gøre.

I 1897 flyttede han til Lille Torøje, hvor han fik et lille landbrug på ca. 6 tønder land, men stadig blev ved at dyrke murerhåndværket. I de følgende år blev Niels P. Kristensen en meget

ivrig deltager i alt inden for husmandsbevægelsen og deltog, som den meget veltalende mand han var, i en årrække meget i agitationen for denne bevægelse. Efter „Køge-resolutionen“'s vedtagelse blev han en både dygtig og energisk agitator for Henry Georges grundskyldstanker og blev en tid ofte benyttet som foredragsholder om dette emne forskellige steder i landet.

I tidens løb fik han mange tillidshverv, som han røgtede dygtigt og flittigt. Han var medlem af bestyrelsen for Køge Andels-Svineslagteri, medlem af Spjellerup-Smerup sogneråd og senere i en årrække skatterådsmedlem, en bestilling, som han omfattede med megen interesse, og som han med sit hurtige omdømme og gode humør var velegnet til.

Lille Torøje by omfattede han med kærlighed og interesse, hvilket fremgår tydeligt af hans skildring af byens historie og øvrige forhold. I mange år deltog han i brugsforeningens ledelse, og selv om han beskeden holder sit eget navn tilbage, er der ingen tvivl om, at han har været en af ophavsmændene og måske den første, da tanken om at bygge byen et lille forsamlingshus kom frem. Han tog levende del i det liv, der kom til at udfolde sig inden for husets mure, da det stod færdigt. Det er sikkert også faldet i hans smag, at huset fik navnet „Bystævne“.

Niels P. Kristensen bevarede sit friske humør og sine åndsevner til det sidste. Da han ikke længere kunne tage del i andet arbejde, gav han sig til at skrive sin bys historie, der skulle tilhøre „Bystævne“. Han døde 85 år gammel, den 26. december 1947.

Axel P. Jensen.

BIDRAG TIL LILLE TORØJE BY'S HISTORIE

Af *Niels P. Kristensen.*

Alene navnet har der været forskellige meninger om. De gamle ville vide, at da byen blev flyttet ud fra Store Torøje, var den almindelige mening, at den skulle have haft navnet Nyby. Men de gamle bøger og papirer fra Vemmetofte Klosters kontor viser, at byernes navne da er skrevet Taarø, og endnu i vore dage bruges det navn, der muligvis stammer fra den tid, da der var sejladsskibe fra Vemmetofte strand og til Prambroen. Den almindelige stavemåde gennem mange år var Taarøje, men da det jo med god grund kunne siges, at dette navn nærmest var meningsløst, rejste der sig for ikke mange år siden en bevægelse for at få dette navn ændret.

Det var særlig lærer Seidenfaden, Store Torøje, der førte an. Han ville ændre navnet til Thorshøje, idet han gik ud fra, at der fandtes et par høje, som fra gammel tid bar navnet Thorshøje. Skelhuset mellem Smerup og Store Torøje, hedder den dag i dag Højhuset eller „Høvhuset“. Navnet Thorshøje vandt aldrig rigtig indpas. Nu er en mellemting det mest brugte, idet man nu i de fleste tilfælde skriver Lille Torøje.

Navnet kan have sin betydning, men det er jo ikke det afgørende. Det sætter som sådan ikke spor af præg på en by, hvad den hedder. At det derimod kan have sin interesse at kende navnets historiske oprindelse, er jo en anden side af sagen.

Når man nu står på trekanten ved brugsforeningen og ser mod syd og vest, ser man på begge sider af den

asfalterede gade hyggelige haver med frugttræer og blomster. Så kan man ikke frigøre sig for at drage sammenligning med det oprindelige, og der bliver en meget stor forskel, en forskel, der bærer vidne om et stort og energisk arbejde, der igen bærer vidne om en udvikling i retning af skønhedssans og sans for at gøre hjemmene hyggelige ved at lade sol og varme få adgang og ved at opelske et blomsterflor til glæde og smukke både ude og inde.

Dengang da gårdene endnu lå i byen, var der en gade, der som gade betragtet kun var smal, men gadepladsen optog et stort areal. På begge sider var plantet piletræer, derefter en temmelig bred grøft, derefter et såkaldt stengærde, inden for dette igen en række piletræer. Altså fire rækker piletræer, to på hver side, skulle jo ikke bidrage til, at gaden blev tør eller god at færdes på. Når så dertil kommer, at alle møddinger gik ud til gaden, og at det selvfølgelig ikke altid kunne undgaas, at møddingvandet kom til at stå i grøfterne, vil man let kunne indse, at gaden ikke kunne virke som nogen skønhedsåbenbaring.

En ting må man dog tage i betragtning, at en mødding den gang og nu er to forskellige ting. Foruden det, at der dengang kom meget mere halm i selve gødningen, kom dertil, at her gik fårene om vinteren, og her fik de deres foder, der væsentligst bestod af den dejligste ærtehalm, og det i så rigeligt mål, at der næsten altid var en tør og ren overflade. Derfor var det også sådan i de fleste landsbyer, og jeg kan ikke tænke mig, at Lille Torøje har dannet nogen undtagelse, at møddingen var en yndet tumleplads for børn og unge mennesker. Det var den tids sportspladser, hvor ungdommens overflødige kraft gav sig udslag i den tids boksning og alle slags kraftprøver. Takket være ærtehalmen kunne pladsen bruges, uden at søndagspudsen tog alt for stor skade.

Når der altid dengang var god tid på ærtehalm, var riet, fordi de gamle havde erfaret, hvad nu ad videnskabens vej er fastslået, at een gang ærter i omgangen var lige så godt som en gang gødning. Derfor havde et skifte ærter

i omgangen sin bestemte plads og manglede aldrig i et ordentligt landbrug.

Omkring 1768 blev byen flyttet ud fra Store Torøje og bygget på dens nuværende plads. Såvidt vides har der aldrig fundet fælles drift sted. Hver fik sit areal, som det tildels endnu ligger. Som før nævnt lå alle gårdene dengang i byen. Gårdspladserne med gårdenes matrikelsnr. viser jo endnu, hvor hver gård har ligget. Vemmetofte Klosters skove leverede nybyggerne træet til bygningerne, som jo dengang var bindingsværk. Fodstykker, stolper, løsholter og læden, som det stykke, hvori stolperne var tappet for oven, blev kaldet, var af egetræ. Bjælker, spær og hanebånd var som regel en blanding af gran, ask og eg, leret til vægge og gulv fandtes jo overalt.

Da den tids landsbyer blev bygget tæt sammen — i nabobyen Lund endda så tæt, at den ene mands bagerovn gik ind i naboens kostald, — blev der udlagt gadepladser, som var bymændenes fælleseje. På denne plads blev leret så hentet, og rimeligvis er det i enhver by værende gadekær oprindeligt fremkommet ved, at der er gravet ler til bygningsbrug. Gadekæret fik sin store betydning. Hvor så mange stråttækte bygninger lå så tæt sammenbyggede, var en branddam jo stærkt påkrævet, da en ildebrand kunne blive skæbnesvanger for en sådan landsby. Særlig må det erindres, at en brandforsikring jo slet ikke var kendt dengang. Her var kun den gode, gamle solidaritet at falde tilbage på. Man regnede det dengang for en skamplet på en mand, hvis han ikke var med til at hjælpe en brandlidt. En anden ting var gadekæret til, nemlig at vande kreaturerne i; heste og køer blev dengang altid vandet i gadekæret, og skulle vognen vaskes efter at have været brugt til at køre gødning med, foregik også dette i gadekæret.

Som før nævnt var gadepladsen bymændenes fælleseje, dog var Vemmetofte kloster mand i lavet, hvilket viste sig, da bymændene på gadepladsen opførte en smedie med beboelse til en smed. Klosteret tog da denne anledning til

at lægge en bygafgift på denne som gadeplads afgiftsfrie jord. Der er blevet sagt, at den sidste rest af fælleseje, folket har til Danmarks jord, nu findes i gadekæret. Sikkert sagt med rette.

Man kan jo nok forstå, at der blev liv og røre, da udflytningen gik for sig. Håndværkere, i den forstand som nu, fandtes jo ikke. Der fandtes vel nok i hver by en tømmermand, som gik under navnet *hugger*, hvilket vel nok stammede fra, at øksen blev brugt mere end høvlen. Der fandtes disse såkaldte savskærere, som ved hjælp af en langsav skar egetræet ud til stolper og løsholter. Dette foregik på den måde, at den, som styrede saven, stod oven på tømmeret, men da det mange gange var svære stammer, der skulle saves igennem, blev der gravet en standgrav til den underste mand, for så behøvede stilladserne ikke at være så høje. Denne mand, som trak den nederste ende af saven, havde som regel et tørklæde for øjnene, da han ellers ville have fået øjnene fyldt med savskør. Og her stod disse savskærere dag ud og dag ind for at tildanne tømmeret til bygningerne. Bjælkerne og spær var næsten altid utilhugget rundt træ, kun når det skulle være lidt ud over det almindelige, blev bjælkerne i stuehuset savet ud eller hugget firkantede og høvlede. Murere fandtes ikke på landet. En række kampesten, nogenlunde lige i overkant, hvor fodstykket skulle anbringes, var ikke så vanskeligt at få anbragt. Når bindingsværket var rejst, var der på fodstykkets overkant og over og underkant af løsholtet samt på lædens underkant hugget en rille, ca. 1 tomme dyb. Heri anbragtes staver af pil eller hassel med 12 tommers mellemrum. På disse lodrette staver vandtes så et gærde af hele eller flækkede rødpilsvidjer, og vi har det, som kaldtes en gærdevæg. Når dette var i stand, var det meget almindeligt, at man skiftevis hjalp hinanden. Så blev der sammenkaldt til klinegilde. Mændene hentede og æltede leret, tit ved at bearbejde det med bare fødder. Så blev det bragt til konerne og pigerne, hvis arbejde det som regel var at kline

væggen. Dette gik for sig på den måde, at en på hver side trykkede leret fast på gærdet, så fast, at det gik igennem og blev fast forbundet med hinanden. Ca. 5 tommer tyk var en sådan væg, og det var jo noget af en kunst at få særlig den udvendige side jævn og glat. Ved et sådant klinegilde vankede der det bedste, huset formåede, og når det langt om sent blev fyraften, fik de unge sig en svingom, medens de gamle ved en snaps og en tår øl fortalte oplevelser fra deres ungdom ved lignende lejligheder.

Væggene fik lov til at stå, til de blev godt gennemtørre, og der fremkom da et utal af sprækker, og disse fik så en omgang af noget fint tilberedt ler, „svummeler“, som trængte ind i revnerne og gjorde væggene tætte og glatte.

Ja, det var primitive forhold og primitive glæder og dog måske lykkeligere og gladere mennesker, end vor tids luksus og komfort kan opvise. Trods det, at man i de tider bedre end nu kunne klare sig selv, var der jo så mange lejligheder, hvor der var fordel ved at hjælpe hinanden. Penge kendtes kun i ringe omfang, man betalte en tjeneste med en gentjeneste. Derfor er det let at forstå, at ved en sådan udflytning kom en fællesskabsfølelse i stand i stærkere grad end under almindelige forhold. Det blev en lille verden for sig selv med fælles interesser og med fuld forståelse af, at ved at løfte i flok løftede man mere end dobbelt.

LILLE TORØJES BEBOERE.

Ved at sætte mig i forbindelse med Vemmetofte Klosterkontor er jeg kommet i besiddelse af oplysninger om de første fæstere af ejendommene her i Lille Torøje og vil her indføre dem og alle, der har haft ejendommene indtil 1936.

Ejendommene har skiftet matrikelsnumre siden udflytningen, og de vil her blive indført efter de gamle numre, vedføjet de nuværende numre.

Matr. nr. 1 (6). *Rasmus Thomassen*, første hartkornstørrelse 6 td 7 skp. 0 fdk. 1,3 alb. Nævnes i jordebogen 1769 til 1802. Hans eftermand *Thomas Rasmussen* er anført med hartkorn 5-4-0-0. Samme nævnes i jordebogen 1839 med hartkorn 6-5-3-2. Hans eftermand *Niels Thomsen* fik fæstebrev den 30. nov. 1844, og her står hartkorn

Stenen i „Byens Have“.

indført til 6-6-2-2 $\frac{3}{4}$. — Han fik arvefæsteskode den 30. dec. 1863. Hans eftermand *Lars Kristensen*, gift med en datter af Niels Thomsen fik skøde den 20. jan. 1876 og er opført med hartkorn 4-3-3-3 $\frac{3}{4}$ og matr. nr. 6a. Der blev samtidig foretaget en udflytning til 4 af Niels Thomsens børn, nemlig Lars Nielsen, der fik matr. nr. 6b. Efter hans død kom en mand ved navn Hans Hansen, så kom Niels Hansen og så Kristoffer Larsen, så Niels Jensen, derefter Niels Petersen og så Harald Olsen, som solgte det til den nuværende ejer, cand. theol. Schaumborg Møller — 2. Florentine Nielsen, gift med Rasmus Jensen, fik matr. nr. 6c og 6i. Den næste ejer hed Merrilld og blev gift med

Rasmus Jensens datter. Efter dem ejedes stedet af gårdmand Rasmus Larsens enke, Gevnø, og beboedes i flere år af hendes datter Maren Larsen. Derefter blev det købt af Kristoffer D. Larsen og ejes nu af dennes hustru, Louise Larsen. — 3. Frederik Nielsen, matr. nr. 6f, 6g og 6h. Efter ham kom Jens Peter Poulsen, som var gift med datteren Karen, og det ejes nu af hendes datter Martha, som er gift med Henning Hove. Oprindeligt blev der udlagt 4 parceller, men den fjerde blev aldrig bebygget, men blev delt mellem Florentine og Frederik Nielsen. Det var til en datter Trine, som var gift med Hans Nielsen, Skovridergården.

Lars Kristensen, som fik hovedparcellen og hjemstedet, var oprindeligt sømand, skipper med eget fartøj, og det blev ved at have hans særlige interesse, dog blev gården passet og drevet godt, men da Lars Kristensen døde, og ingen af børnene følte trang til at overtage hjemmet, blev gården solgt og købt af Rasmus Jensen, „Vidievang“, og Ole Olsen, som foretog en deling af gården, hvorefter et stykke kom ind til „Vidie“, og hovedparcellen blev købt af Olav Breum. Han solgte en byggegrund til tømrer Sigurd Kristiansen, som byggede en villa på grunden. Denne ejes nu af rentier Niels Petersen. Olav Breum, som oprindeligt var tømrer, solgte ejendommen til Rasmus Jensens søn, Lars H. Jensen, men købte så igen bygninger, gårdsplads og have, som han nu er ejer af. Den oprindelige matr. nr. 1 i Lille Torøje er nu gået over på de mange fremmede hænder. Dog findes een, som nedstammer i lige linie fra den første bruger af gården, nemlig Martha Hove.

Matr. nr. 2, nu 7a. Den første bruger *Peter Jørgensen* nævnes i jordbogen 1769—1779, og hartkornet er ansat til 6-7-0-1¹³/₂₃. Efter ham kom gamle *Niels Larsen*, som nævnes i jordbog 1802. Efter ham *Lars Madsen*, som nævnes i jordbog 1805 med hartkorn 5-4-0-0. Han fik fæstebrev den 20. nov. 1804. Hans enke nævnes i jordbog 1839. Efter dem kom *Hans Pedersen*, som fik fæstebrev den 30. dec. 1852 og fik skøde den 19. april 1862. Hartkornet opgives

her til 6-5-3-0½. 1883 blev gården delt mellem to af Hans Pedersens børn, Sofie Pedersen og Kirstine Pedersen. Kirstine blev gift med Ole Olsen i 1884. De bestyrede gården til Hans Pedersens død 1910, hvorefter de overtog den med hartkorn 3-4-1-1. Gården ejes nu af sønnen, Hans Olsen. Sofie Pedersen blev gift med Poul Nielsen, der fik skøde på matr. nr. 7d den 22. Jan. 1890. Gården blev ansat til hartkorn 3-1-0-1¼. Han solgte en byggeplads, hvorpå der blev bygget et hus, hvis ejer var Hans V. Andersen. Huset blev senere købt af H. Seidenfaden, „Skovgård“. Poul Nielsen solgte gården til Valdemar Andersen, der fik skøde den 25. maj 1908. Ved hans død overgik ejendommen til datteren, Martha, som er gift med Ejner Poulsen.

Matr. nr. 3, nu 8a. *Jacob Olsen*, første bruger, er anført med hartkorn 6-7-0-1¹³/₂₃ og er nævnt i jordbogen 1769—1797. Derefter kommer unge *Niels Larsen*. Jordbogen fortæller noget om ham i 1802, sammes hartkorn er nedsat til 5-4-0-0 i 1805. Så kommer *Lars Nielsen*, der fik fæstebrev i 1822. Derefter *Hans Jensen*, fæstebrev 17. juli 1832, hartkorn 6-5-3-2. Efter ham *Jens Nielsen*, arvefæsteskode 4. jan. 1869, hartkorn 6-4-2-1. Så kommer *Helga Marie Kristensen*, skøde 20. dec. 1870, forpagter Peter Frederik Engelbrekt Fog.

Derefter kommer Jens Larsen, Renge, Poul Nielsen, Gevnø, I. Seidenfaden, Lyderslev og *Harald Seidenfaden*, skøde 10. dec. 1901, hartkorn 6-4-2-0½.

Matr. nr. 8a har den gamle gårdsplads, beliggende midt i byen, som nu ejes af Hans P. Hansen, matr. nr. 8b. Denne er igen delt, og matr. nr. 8c ejes nu af murer N. P. Kristensen. Der er stor sandsynlighed for, at Hans P. Hansens afdøde hustru nedstammer fra den første bruger. Da H. P. Hansen har 3 sønner, er den mulighed jo ikke udelukket, at en af dem kan komme til at fortsætte slægten om ikke gården så dog på det gamle hjemsted. Matr. nr. 8d ejes nu af fisker Frederik Nielsen. Matr. nr. 8e med beboelse og smedie ejes af A. Hansens enke.

Matr. nr. 4, nu 2a. Første bruger, *Jens Ollesen*, er opført med hartkorn 6-7-0-1¹³/₂₃ og nævnes i jordbog 1769—1770. Så kommer *Niels Thomsen*, som nævnes i 1772—1779. *Rasmus Carstensen* nævnes 1801 og hans enke 1805 med et hartkorn af 5-4-0-0. *Carsten Rasmussen* d. 17. okt. 1809, hartkorn 6-5-3-2. Hans enke nævnes i jordbogen 1839, *Rasmus Carstensen* fik fæstebrev den 29. jan. 1845 og arvefæsteskode den 20. jan. 1872. Derefter gik ejendommen over til *Niels Nielsen*, der blev gift med en plejedatter. Niels Nielsen fik skøde den 17. marts 1896. Samtidig blev gården flyttet og nyopbygget. Alle de gamle bygninger med et tilliggende af 6 td. land blev 1897 solgt til murer Niels P. Kristensen under matr. nr. 2b. Han solgte en byggeplads matr. 2c, hvorpå brugsforeningen blev opført. Senere udstykkedes en ganske lille byggegrund matr. nr. 2d., hvorpå forsamlingshuset „Bystævne“ blev opført. 1923 blev matr. nr. 2b overtaget af den nuværende ejer Niels Peter Alfred Richardt. Matr. nr. 2a, som nu har navnet „Hyllehøj“ blev af Niels Nielsen overdraget til adoptiv sønnen, *Emil Hyllehøj*, som er den nuværende ejer. Gården blev nyopført på dens nuværende plads i 1897.

Matr. nr. 5, nu 4a. Den første bruger *Lars Olsen*, hartkorn 6-7-0-1¹³/₂₃, nævnes i jordbogen 1769—1772. Den anden, *Hans Larsen*, hartkorn 5-4-0-0 i 1772—1805. Så kommer *Rasmus Petersen*, død 9. sept. 1829, hartkorn 6-5-3-2. Så kommer *Jens Fogh*, død 28. sept. 1837. Derefter kommer *Lars P. Larsen*, auktionsfæsteskode den 21. nov. 1865, hartkorn 5-6-1-0³/₄. Hans søn Lars P. Larsen fik skøde den 8. juni 1913. Skolejorden, som nu har matr. nr. 1, hørte oprindeligt ind under matr. nr. 4, men der har i sin tid fundet mageskifte sted, således at den daværende skolejord lå ved „Blæsenborg“ umiddelbart ved Vemmetofte skel. Den har derfor matr. nr. 4b. Nuværende ejer er Alfred Petersen. Et lille gammelt hus matr. nr. 4c ejes nu af forpagter Egede. Matr. nr. 4d er beliggende i byen og er den gamle gårdsplads. Denne er igen delt i to 4d

og 4f. Den nuværende ejer af 4e er Johanne Petersen, som har selve gårdspladsen. En mindre parcel ejes af Frede Nielsen, matr. nr. 4f. Matr. nr. 4c er et arbejderhus tilhørende stiftelsen Vemmetofte Kloster, opført på den forhenværende skolejord ved „Blæsenborg“. Samtidig med købet 1865 blev bygningerne opført på deres nuværende plads.

Matr. nr. 6, nu 5a. Den første bruger, *Mads Nielsen*, nævnes i jordbogen 1769—1779 med hartkorn 6-7-0-1¹³/₂₃. *Hans Kristiansen* i jordbogen 1802, hartkorn 5-4-0-0. Derefter *Frans Jensen* d. 8. sept. 1819, nævnes i jordbogen 1832. Så kommer *Mads Pedersen*, d. 1. okt. 1839 med hartkorn 6-5-3-2. Han fik skøde den 23. jan. 1865. *Lars Larsen* fik skøde den 8 maj 1865. *Rasmus Jensen*, gift med Lars Larsens datter Maren som efter al sandsynlighed nedstammer fra den første bruger. Den gamle gårdsplads hvorpå der nu er opført et fodermesterhus, er nu indført under matr. nr. 6a som matr. nr. 5c og tilhører Lars H. Jensen. Den nuværende ejer, *Rasmus Jensen* har tillagt gården matr. nr. 6k, hartkorn 2-1-1-2. Såvidt vides, blev gården nyopført 1876 på dens nuværende plads.

Matr. nr. 7, nu 3a. Første bruger var *Lars Haagesen*. Han nævnes i jordbogen 1769—1772 med hartk. 6-7-0-0¹³/₂₃. Den næste, *Peder Hansen*, nævnes i jordbogen 1779—1805. Så kommer (*Hans Larsen?*) *Hans Larsens enke*, som nævnes i jordbogen 1832, hartkorn 5-4-0-0. Derefter *Lars Hansen*, 21. juli 1834, med hartkorn 6-5-3-2. Så kommer *Peter Larsen* d. 24. dec. 1860. *Peter Larsens enke*, Kirstine Larsen, fik skøde den 1. juli 1889. Derefter får to sønner, *Peter Petersen* og *Niels Petersen*, skøde 30. nov. 1892 og dernæst en broder *Lars Petersen* skøde den 11. maj 1904. Gården ejes nu af Lars Petersens søn, *Viggo Petersen*. Matr. nr. 3b, den gamle gårdsplads, beliggende i byen, beboedes i mange år af gamle Hans Karlsen og hans søn, Frederik Hansen, så gik den over til murer Niels V. Rasmussen, hvis enke, Karen Rasmussen, er den nuværende

ejer. Matr. nr. 3c er en byggegrund, på hvilken Peder Madsen opførte et hus, som nu ejes af hans enke, Elisabeth Madsen.

Foruden disse matr. nr., som foran er beskrevet, findes der umiddelbart op til nr. 2a et lille stykke jord, matr. nr. 14 af Lille Torøje og 28 af Store Torøje, ca. 10 skæpper land ialt. Her lå et gammelt hus „Hasemosehuset“, som nu er nedrevet. Det var et skelhus imellem to byer, og når det er tillagt jord fra begge byer, tyder alt på, at beboerne har haft forpligtelse til at passe det led, som i gamle dage var over vejen imellem 2 byer, rimeligvis for at hindre, at kreaturer kunne gå fra den ene bys enemærker ind på den andens. Denne lod ejes nu af Alfred Richardt.

En anden lod, matr. nr. 40 af Store Torøje og 13 af Lille Torøje, bærer navnet „Amagerhuset“, og der er noget nær det samme areal som Hasemosemarken. Det ligger umiddelbart op til 4a, også ved Torøje skel, og der er nok ingen tvivl om, at der også her har været et led, som beboerne har haft forpligtelse til at holde lukket. Disse lodder ejes af handelsmand Jens Isak Nielsen. For lodderne matr. nr. 12—19 „Blæsenborg“ ved Vemmetofte skel er sikkert det samme tilfældet. De ejes af arbejdsmand Jens Pedersen.

Så findes der tre små ejendomme, som jeg ikke kunne få nogen oplysning om, hvornår og hvorfor de er udlagte. Det er matr. nr. 9, 10 og 11, men jeg ved med bestemthed, at matr. nr. 9, som nu ejes af Karl S. Larsen, blev først bebygget omkring 1866—67, og den, der først boede der, var den nuværende ejers svigerfader, Hans Rasmussen. Matr. nr. 9 har, efter hvad jeg senere har fået oplyst, været tillagt „Amagerhuset“. Fornævnte Hans Rasmussen giftede sig med en datter fra „Amagerhuset“, og de byggede så deres hjem på selve lodden. Navnet „Amagerhuset“ skal oprindeligt stamme fra, at der i sin tid blev indforskrevet folk fra Amager, som skulle lære egnens folk at dyrke gulerødder og andre havesager.

Matr. nr. 10 blev bebygget af en mand ved navn Karsten Olsen, vistnok lidt senere. Han stammede fra Blæsenborg. Den nuværende ejerinde er Inger Marie Hansen. Matr. nr. 10 var oprindeligt tillagt Blæsenborghuset, som var Karsten Olsens fødested, og han byggede noget nær samtidig med Hans Rasmussen på lodden.

Matr. nr. 11 tilhører Vemmetofte Kloster og har endnu ikke været til at købe til selveje formodentlig af hensyn til jagten. Hvornår bygningerne herpå er opført, vides ikke, men det gamle hus, som oprindeligt hørte til lodden, skal have ligget ved Marelundsleddet og har nok fra først af haft navnet „Marelundshuset“, hvilket navn matr. nr. 11 endnu bærer.

SKOLEN I LILLE TORØJE.

I 1719 opførte prins Carl på Vemmetofte Store Torøje skole, lille og uanselig, men den gang en stor begivenhed. Da Lille Torøje flyttede ud, skulle børnene jo søge skole i Store Torøje, men afstanden var jo stor og veje og stier ikke i aller bedste stand. Nok er det: Bymændene rejste ved fælles hjælp og på eget ansvar en lille skolebygning, det vil sige, beboelse til et par mennesker, hvor dagligstuen var skolestue.

(I Jessen: Præstø Amts Skolehistorie meddeles, at beboerne allerede i 1769 lod deres små børn undervise i selve byen. Den første lærer hed *Hans Christian Astrup*, og han efterfulgtes af en gårdmandssøn fra byen, som hed *Rasmus Nielsen*. Han var halt fra fødslen og uddannet som skrædder. I 1785 blev han lærer i Smerup og forflyttedes 1788 til Stubberup, hvor han døde 1809. Derefter kom skoflikker *Hemming Clausen*, der 1789 forflyttedes til Lund, hvor han døde 1841. Han blev et år tildelt Vemmetoftes 2. præmie på 30 rdlr. Disse 3 lærere har N. P. Kristensen ikke kendt til).

Det er mig fortalt, at den første lærer hed *Peder Hansen*, kaldet Per Drejer. Der må have været noget ved denne mand og hans kone, siden valget faldt på dem.

De har da sikkert både kunnet læse og skrive, hvad jo ikke på den tid var helt almindeligt. Manden havde sin drejebænk stående i skolestuen, og konen sad og spandt på en rok, og her fik så børnene den undervisning, som dette hjem var i stand til at yde dem. Peder Hansen havde været fårehyrde på Højstrup, men han var en oplyst

Lille Torøje gamle skole.

mand. Der går endnu frasagn om, at det hændte ham, at hans viden ikke slog til. Så sagde han: „Ja, det ved jeg ikke, børn, men spørg jeres far og mor, når I kommer hjem.“ Ja, de gamle kunne sige med et lunt glimt i øjet, at når han blev valgt som lærer, var det, fordi han kunne tælle. Han havde nemlig vogtet gæs og får, og så skulle han jo vide, om han havde dem alle. Derfor skulle han kunne tælle. Ja, også på dette område var det primitive forhold, men sikkert er det, at der også under disse forhold voksede en slægt op, kraftig og arbejdsdygtig, ranke personligheder, praktiske og efter den tids målestok oplyste mennesker.

Da Per Drejer blev gammel, (han døde 1815, 59 år gammel iflg. Jessen) overtog en søn *Jørgen Pedersen* skolen. Han var skomager, men han døde 1820. Derefter fulgte en anden søn (som havde fået nogen uddannelse hos kantor Lang, Vemmetofte. Jessen) *Hans Pedersen*. De gamle kunne fortælle, at da han kom hjem til byen, var han så fornem, at han lod sig kalde Pedersen.

I de efterladenskaber, som fandtes i skolen, var der en gammel bibel, og i den står der: Skænket til Lille Torøje Skole 1820 af Dansk Bibelselskab. Den gamle skole lå øst for den nuværende, lige ved siden af gadekæret. H. Pedersen er blevet ansat samtidig med den nye skoles bygning omkring 1820. Han begyndte at holde hjælpelærer i 1849. Hvem de første har været, ved vi ikke, men den sidste af dem var *F. Egede Andersen*, og han blev H. Pedersens efterfølger. Egede Andersen var født 6. febr. 1830. Han demitteredes fra Lyngby Seminarium 1856, kom til Lille Torøje som hjælpelærer og blev fast ansat i embedet 1860. Her virkede han så i 41 år.

Andersen var lærer af den gamle type, men en flink og omgængelig mand. Trods det, at jeg som hans nærmeste nabo lod mine børn gå til friskole i Lund, kom vi udmærket ud af det med hinanden. Nyttår 1901 tog han sin afsked og rejste til København, hvor han henlevede sine sidste år.

Embedet var jo meget lille, såvidt jeg husker 850 kr. om året, men der var ikke så få ansøgere. Den, der blev indstillet som nr. 1, var lærer *Kristian N. Kristiansen*. Han var lærersøn fra Jylland, født 12. marts 1876. 18 år gammel kom han på Jelling Seminarium, hvorfra han demitteredes 1897. Efter en kort tid at have været vikar i Kolding kom han til Snertinge skole ved Lundby, hvor han var hjælpelærer i 3½ år til april 1901, da han blev kaldet til Lille Torøje skole. Sammen med sin unge hustru, som var en datter af landstingsmand Jens Rasmussen, Snertinge, flyttede han så her til byen og optog sin gerning. Han var en dygtig lærer, og de blev meget afholdt i den

korte tid, vi fik lov til at beholde dem. Nu blev embedet som lærer i Smerup ledigt. Der var lønnen noget større, og der var tillæg som kirkesanger og kirkebylærer. Kristiansen søgte og fik embedet 1. februar 1903.

Efter Kristiansens kaldelse til lærer i Smerup fulgte der en forhandling om nedlæggelse af skolerne i Store og Lille Torøje. De var jo begge gamle, og istedet for ville man opføre en ny skolebygning imellem Store og Lille Torøje, der skulle være fælles for begge byer. Medens denne drøftelse stod på, blev skolen holdt gående ved hjælp af vikarer.

I Lille Torøje skole var på den tid ikke ret mange børn, og det var allerede den gang stærkt i forgrunden om opførelse af fireklassede skoler på landet, så der var som sådan ikke noget at sige til, at sognerådet tog spørgsmålet op. Derved kunne muligvis spares lærerkræfter, og det var jo lettere at gennemføre, når der ikke var en fast ansat lærer i Lille Torøje.

Det er jo muligt, at det både økonomisk og praktisk havde været klogt at gå den vej, som forholdene nu havde udviklet sig, men det er jo lettere at se nu end den gang. Der rejste sig straks en stærk protest herimod. Man fandt det mærkeligt at lægge en skole på den åbne mark, hvortil alle børnene ville få langt at gå. Cykler fandtes jo ikke dengang. Der var mange, også fra Store Torøje, der gik imod, men den egentlige og dybeste grund til modstanden her fra byen var vist dette, at man følte, at skolen og Lille Torøje hørte sammen, at blev den taget fra os, var det som en forringelse af byen. Hvad det nu var eller ikke var, byen blev mobiliseret, og til møderne, der blev afholdt, mødte vi mandstærke frem, og enigheden, som jeg ikke kan lade være at fremhæve, gav sig her et klart udslag. Det er ret ejendommeligt, men man kan ikke blive fri for at lægge mærke til, at mellem disse to byer, Lille og Store Torøje, har der altid bestået et modsætningsforhold. Om det ligger i, at nybyggerne, der i 1768 flyttede ud på de magre og stenfulde kratbevoksede udmar-

ker og derfor blev set ned på af dem i den gamle by, skal jeg lade være usagt, men vist er det, at man har ondt ved at frigøre sig for den tanke. Den følelse har sikkert været med til at skabe den før omtalte enighed. Det var den enige modstand fra Lille Torøje, man ikke kunne undlade at tage hensyn til.

Embedet i Lille Torøje blev nu opslået ledigt. Der var ikke så få ansøgere, og som nr. 1 blev indstillet lærer N. Andersen.

N. Andersen blev kaldet til lærer i Lille Torøje fra 1. august 1904. Han var af bondeæt, født i Klippinge 1871, opvokset i et kirkeligt interesseret hjem, hvor tidens store spørgsmål satte sit præg også på hjemliget. Han var som ung elev på Stevns Højskole i det første elevhold efter skolens rejsning. I 1896 tog han til Vesterbros Seminarium, hvorfra han demitteredes 1899 og fik samme efterår plads som friskolelærer i Taastrup i Harlev sogn i nærheden af Aarhus. Her tilbragte Andersen de første 5 år af sin lærertid. Nu tog han så sin gerning op i Lille Torøje, hvor han blev, til han tog sin afsked i 1937. Bag hans arbejde både med børnene og de unge lå en ærlig og redelig vilje til at bibringe dem de livsværdier, hvorpå et sundt og sandt menneskeliv kan bygges op. Han var en trofast natur, og når og hvor han tog et arbejde op for en sag, var man sikker på, at det blev gjort godt og grundigt. Da han tog sin afsked, blev han boende i skolebygningen, som han havde købt til ejendom, og her døde han 26. februar 1941.

Nu var skolespørgsmålet så igen på dagsordenen, og denne gang var der ingen vej udenom. Den nye central-skole blev bygget og Lille Torøje skole nedlagt trods protester den 13. maj 1939. I mellemtiden blev skolen besørget af vikarer.

Der blev på een gang så underligt stille i byen, da den summen og muntre støj, som børns leg frembringer, og som vi naboer var så vant til, var forstummet. Det var jo så tilvant, at det føltes noget som et savn. Lille Torøje

som skoleby hører nu fortiden til, og den skæbne vil overgå i hundredevis af små landsbyer.

MENNESKER FRA LILLE TORØJE.

Jorden var jo udmark, og som sådan meget forsømt, god bonitet, men fuldt af sten både i og oven på jorden, som ploven mange gange måtte gå uden om. Man får et begreb herom, når man så de gamle stengærder, som var på begge sider af gaden, alle de store stensætninger, som var omkring gadekær, møddinger og haver. De bar vidne om et slid uden lige, om et kæmperydningssarbejde, hvor tålmodighed og muskelkraft har været i lige høj grad nødvendig.

Matr. nr. 6 og 7 var på den del langs stranden et vildnis af pur og krat, en levning fra den tid, hvor der var skov. Matr. nr. 7 var særlig belagt med sten. Den nuværende ejers far fortæller, at da han begyndte, sagde hans svigerfar, gamle Hans Petersen: „Ja, nu kan du begynde at tage de sten, der er i jorden. Jeg har haft et stort arbejde med dem, der lå ovenpå jorden. Når man nu ser disse jorder som de finest drevne, i stand til at yde et foldudbytte, som nybyggerne i deres vildeste fantasi aldrig ville have troet kunne nås, ja da forbavses også vi, og bøjer os uvilkårlig i ærbødighed for det vældige arbejde, her er udført, et arbejde, der har krævet fysisk styrke, lange arbejdsdage og en nøjsomhed, som vor slægt ikke aner. Men i alt dette arbejde var de taknemlige for ethvert lille skridt, de nåede frem, og det blev en væsentlig del af deres løn, at de fik lov til at smage arbejdets glæde.

Jeg nævnede før gamle Hans Petersen. Han var fra Havnelev og havde lært at være hjulmand. Han kom ned på godskontoret for at få hans fødesteds gårdsplads med hus i Havnelev. Så siger godsforvalteren, vistnok justitsråd Horvitz: Du er minsæl for god til at være husmand. Der er en gård i Lille Torøje, den skal du have. Og det var den før omtalte matr. nr. 7. Her lagde han

så sin manddomsgerning, et stort arbejde med at ørke den stridige jord og et stort arbejde med at rette op på de mere end forsømte bygninger.

Da hans børn skulle giftes, gik han igen til gods-kontoret. Gården skulle deles i to lige store dele mellem to af hans børn. Godsforvalteren rådede fra. Gården kan give føde til een familie, ikke til to. Hans Petersen holdt på sit, og gården blev delt. Dette var i firserne, og det mærkelige skete, at inden ret mange år gav hver af de to udstykkede ejendomme mere i indtægt hver for sig og havde større besætning hver især, end den samlede ejendom nogen sinde havde haft. Det må dog i sandhedens interesse siges, at det ikke alene skyldtes dygtighed, men i nogen grad den stigende oplysning, andels-sagen og stigende konjunkturer.

Ejeren af nr. 7a var den her i beskrivelsen senere nævnte Ole Olsen. Dette for i korte træk at give et bilde af udviklingen i forhold til de gamle tider.

Jeg nævnte før, at der også ud fra disse primitive forhold kunne vokse en slægt, som fostrede dygtige, kraftige og ejendommelige skikkelser. Her skal lige nævnes nogle enkelte. Hans Karlsen, som blev en meget gammel mand, var en af disse, lige til det sidste livskraftig og klar. Det var en hel fryd at sidde og lytte til, hvad han kunne berette fra de gamle dage. Han var altid interessant, havde læst meget, og dette i forbindelse med en hurtig opfattelsesevne gav hans beretninger, som altid var kvikt og vittigt fremstillet, dobbelt interesse. Han var veteran fra 3-årskrigen, dog havde krigens alvor sat sit præg, og det var ikke til hverdags han fortalte krigshistorier.

Jeg husker en gang, han fortalte. Det var en mørk aften, han kom til at køre med mig hjem. Det var det første år hædersgaven blev uddelt til veteraner, og det var i det ærinde, han havde været ude. Han havde været med „i natten klam og kold bag Fredericias vold“, og han havde oplevet, da tyskerne bombarderede Fredericia.

Det var en skildring heraf, jeg fik. Jeg havde læst om det samme, men jeg må sige, at hans beskrivelse langt overgik det, jeg havde læst. Han kunne på en egen stille måde skildre tilstanden fra den uhyggelige stilhed, der gik lige forud, til den forfærdelige larm og forvirring, skrigende kvinder og børn, skrækslagne dyr, brand og sammenstyrtede bygninger. Ja, der var noget så målende, forfærdeligt og dog troværdigt i denne skildring, som aldrig vil gå mig af minde.

Der er blevet sagt, at den, den har lært at væve, kan alt. På Hans Karlsen passede det fuldt ud. Der var ikke det stykke arbejde, han var bange for at gå i kast med. Han havde sit værksted med høvlebænk og drejelad, og hvad han lavede, skulle være solidt og pænt. Det hændte, at hvis ikke et stykke arbejde kom til at ligne det, han havde tænkt sig, kunne han tage sin økse og hugge det hele i stykker. Havde han lavet en rive, afleverede han den gerne med de ord: Ja, tænderne er ikke lagt ud, det kommer du til at gøre! Det sidste siger, at tænderne sad, som de skulle, fuldstændig lige. Altid havde han en vittighed på rede hånd, og den faldt altid omgående. Det kunne være godmodigt, også snærtende, men altid rammende.

Det kunne være en hel oplevelse, når Hans Karlsen, Lars Olsen og den gamle smed kom sammen og fik en passiar om gammelt og nyt, mens de nød en snaps og en tår øl eller, når det gik højt, en lille sort.

Den tids befordring var jo af en anden art end nu. De, der ikke havde hest og vogn, var henvist til at gå, men det kunne de også. Der er en historie om Hans Karlsen, og den lyder for vore øren utrolig, men er desuagtet en kendsgerning. Hans Karlsen havde en lille trækvogn. Den brugte han, når han skulle til snævergilde med et stykke lærred eller andet, han havde vævet. Det var jo tungt at bære. Derfor havde han lavet sig denne vogn. Nu hændte det sig, at Hans Karlsen skulle have sig en pattegris, og han besluttede sig til at tage til Køge marked og købe en gris. Fra Lille Torøje til Køge er ca. 4 mil,

så han måtte tidlig af sted. Han tog ad stien, men på højmarksgårdens jord gik vognen i stykker, så Hans Karlsen måtte vende om og hjem og reparere vognen og så af sted igen, men denne gang ad vejen. Da klokken var 3 om eftermiddagen, holdt han sit indtog i Lille Torøje med vogn og gris og det hele. Ja, den gang kunne folk gå. En gammel kone kunne fortælle, at hun som ung pige gik til Tryggevælde stræde for at kaste sne. Fodtøjet var det den gang brugte: kortoverlæderstræsko med blikkrampe, det meste af 2 mil frem og lige så langt tilbage i sne og sjaap.

Hans Karlsen var som sagt noget for sig selv. Han læste alt, hvad han fik fat på, dog var Danmarkshistorie og geografi det, der interesserede ham mest. Ja, der kunne fortælle mange morsomme træk om Hans Karlsen, men det fører for vidt, og vi må forlade ham.

En anden af de gamle, jeg gerne vil mindes, er gårdmand Rasmus Karstensen. Hvor Hans Karlsen var fyr og flamme, der var Rasmus Karstensen rolig og stilfærdig, altid med en skæmt, som vidnede om både lune og vid. Han havde som regel to drenge, og når Rasmus Karstensen ikke havde børn selv, men var en stor børneven, kan man nok forstå, at de led ingen nød. Når han blev spurgt, hvorfor han havde to, svarede han: Jo, jeg skal sige dig, de æder bedre, når de er to, den ene hidser den anden! — Rasmus Karstensens gård var den almindelige samlingsplads for byens ungdom, særlig børnene følte sig hjemme her og tog det hele i besiddelse. Stakkehaven, lo, lade og stænge blev taget i besiddelse, og Rasmus Karstensen så med milde øjne på den uorden, dette kunne medføre.

Alle kørende handelsfolk betragtede gården næsten som en kro. Man kørte ind og enten spændte fra eller gav hesten mulepose, og så gik man ind i stuen, hvor bordet blev dækket med mad, øl og snaps. Det var en selvfølge, at alle, som kom, skulle beværtet. Det var nu den tids skik, men medens det som regel bestod i en snaps

og en tår øl, fik de altid også mad hos Rasmus Karstensen.

På matr. nr. 4 var der nogle folk, der var kommet længere borte fra. Manden hed Fogh, og både han og konen følte sig som værende lidt uden for bondestanden. Da Fogh var død, blev gården flyttet ud på sin nuværende plads, men madam Fogh blev boende på den gamle plads. Fattigt og småt var det for hende, men hun holdt på værdigheden, var ikke dus med den øvrige befolkning. Hun fik lidt understøttelse fra Vemmetofte, men det var kun lidt. Rasmus Karstensen, der var hendes rådgiver, fik det hverv at forsøge muligheden af at få denne understøttelse lidt forhøjet, men det ville klosterforvalteren ikke høre tale om. Hun kunne godt leve af det, hun fik, og det var langt det sundeste at leve tarveligt. Man levede meget længere på den måde. Den kunne Rasmus Karstensen ikke stå for, og omgående kom det: Så synes jeg såmænd, klostret skulle give hende dobbelt så meget. Des før blev de jo af med hende.

Politisk var Rasmus Karstensen venstremand og også ret udpræget. I den tid købte folk deres varer hos købmændene i Storehedinge. Rasmus Karstensen handlede hos Købmand M. Kønig, som var en ivrig højremand, men en dygtig og pågående forretningsmand, som stadig pressede Rasmus Karstensen for at købe. Hos ham kunne man få alt.

Så var der et valg i Storehedinge, hvor bølgerne gik højt. Rasmus Karstensen blev gnaven og spurgte købmanden: Er det nu også sandt, at man kan få alt her? Da dette blev bekræftet, sagde Rasmus Karstensen: Så vil jeg gerne have en af de fløjter, som højremændene brugte, da de ved valget peb efter venstremanden. Så blev Kønig tavs. Venstre mændenes penge var jo også værd at tage med.

Rasmus Karstensen var en ivrig L'hombrespiller. Når han og gårdmand Niels Thomsen, som var ejer af matr. nr. 6, kom sammen med dyrlæge Frederiksen, der den

gang boede i Lille Spjellerup, sendte de bud efter gamle lærer Andersen, og så var det ikke alene kortspil, men også ordspil, og mange er de historier, der går om dem. Kom dyrlægen til byen, lige meget på hvilken tid af dagen, stod den på L'hombrespil, som dyrkedes ikke for vindings skyld, men for selve spillet.

Når vi kommer lidt længere frem til de nulevende, bliver det vanskeligere at nævne navne, men et navn må jeg have lov til at nævne, særlig da det bliver nævnt igen i forbindelse med byens have. Ole Olsen var den mand, der overtog matr. nr. 7a, der — som foran nævnt — blev delt for ca. 50 år siden. Han var en slider. Meget dygtigt passede han sin bedrift, både hvad avl og besætning angår. Han var en af pionererne på frøavlens område, og derved blev han en landskendt og tillige en velhavende mand. Den del af frøavlens, han slog ind på, var særlig roefrø, og han nåede at få sin stamme af Barres-roen i første klasse i statens forsøg. Han opkaldte sin røestamme efter byen, så Lille Torøje blev derved ikke alene landskendt, men verdenskendt, idet Lille Torøje Barres røestamme dyrkes både i Amerika og Australien og i de fleste europæiske lande.

„BYSTÆVNE“ OG „BYENS HAVE“.

År 1912 blev for byen noget af en begivenhed, idet byen fik sit eget forsamlingshus. Som før nævnt ligger Lille Torøje lidt langt ude, men det til trods var der en interesseret befolkning, som følte trang til at få del i det oplysningsarbejde, som landet over satte sindene i bevægelse, både hvad angik kirke, skole, almindelig folkeoplysning og politik, men efterhånden, som her byggedes flere og flere forsamlingshuse, var det, som om det at tage til møde blev mere og mere besværligt. Den daværende lærer, N. Andersen, forsøgte at tage et arbejde op blandt ungdommen både i form af aftenskole og ungdomsmøder med nationalt, folkeligt og kristeligt præg. Det viste sig, at disse møder fik en god tilslutning og vakte gensidig

glæde, men da pladsen i skolen var så begrænset, som den var, var det ikke underligt, at tanken om et forsamlingshus blev brændende. På den baggrund blev der så taget et arbejde op for at rejse et forsamlingshus. Der har siden været kritik over, at huset blev bygget for lille, men huset blev bygget for byen, og det har vist sig, at til brugen er huset passende, hyggeligt og kønt ligger det midt i byen som samlingsplads, ikke alene for offentlige møder, men til begravelser, sølv- og guldbryllupper. Det bliver benyttet som en køn, stor stue, som er byens fælles eje.

Jeg nævnede før gadekæret som en historisk overlevering, der mange steder lå idyllisk midt i byen. I den varme sommertid soppende børn på bare fødder med fiskeredskaber, og hvilken lykke, om en lille karuds kunne blive udbyttet af det med så store forventninger udførte arbejde. En mørk efterårsaften, hvor lyset fra de omliggende huse spejlede sig i det sorte vand, eller en klar aften, hvor himlens stjerner spejlede sig i vandet, kunne man blive svimmel af at se ned i dette — som det syntes — bundløse vand. Ja, så vinteren, hvor den yngre ungdom tumlede sig på skøjter og slæder i højroestet, fornøjelig leg. Ak ja, gadekæret med de store kampestenssætninger, som de var fra begyndelsen, forsvinder nu, hvor snart hver gård han indlagt vand. Nu ville et gadekær jo ikke blive benyttet til kreaturvanding. Opdræt og fodring har undergået så store forandringer, at det ville blive betragtet som forhistorisk.

I Lille Torøje var gadekæret i forfald, lige ved at blive en losseplads for alskens slags uhumskheder og var ved at blive en skamplet for byen. Det var derfor kun naturligt, at den tanke kom op at få det fyldt. Sognerådet lod grave en brønd, som var om ikke tilstrækkelig i ildebrandstilfælde så dog bedre end gadekæret, som det var. Undertegnede, som var i sognerådet omkring århundredskiftet, gjorde dengang et forsøg på at erhverve mig pladsen for at fylde gadekæret og beplante det, men

da jeg fik oplysning om, at gadeplads ikke kan afhændes af sognerådet, da hver enkelt, som er bosiddende på en ejendom, stor eller lille, skulle give sin tilladelse og underskrift, og at een stemme imod var nok til at forkaste et eventuelt salg, opgav jeg denne tanke. Det ville være urigtigt at få den eneste plet, hvor det gode gamle fælleseje endnu var til stede, nemlig gadekæret, gjort til privat eje. Det blev dengang klart for mig, at den opgave at få fyldt gadekæret og på pladsen få en lille have, som virkelig var byens have, kunne og burde ikke løses af en enkelt. Det skulle løses som en fælles opgave ved fælles hjælp af byens folk. Det var som om disse tanker havde ligget gemt og nu fik liv og skulle give sig udslag i handling. Så blev beslutningen om at fylde gadekæret taget, og byens folk kom til at stå over for en opgave, ikke af økonomisk art, som da „Bystævne“ blev rejst, nej, her skulle der kaldes på enigheden fra de gamle dage. Det var jo ikke noget lille foretagende, og når det overhovedet lod sig gøre og blev gennemført på en så smuk og udmærket måde, er der særlig een mand, der skal nævnes, nemlig før omtalte gårdmand Ole Olsen.

Resolut og myndigt tog han ledelsen, gik selv foran med at stille køretøj til rådighed. Ja, der blev taget fat med kraft, arbejdet gik med liv og lyst. Det var nemlig ikke alene dem, der havde køretøj. Alle var med at give deres bidrag i form af en eller flere dages gratis arbejde ved på- og aflæsning af fyldjorden. Så hændte det jo, at medens mændene arbejdede, stillede konerne med kaffe og kager og andre gode sager som deres bidrag til værkets fuldendelse. Gadekæret blev fyldt, ca. 600 læs jord blev tilkørt, og jævnet, planeret og gravet. Fra at være en grim losseplads, blev det byens have, en lille hyggelig plads, som er byens fælleseje. Det er ejendommeligt at tænke på, at gadekær og gadeplads i virkeligheden er det sidste og eneste af den danske jord, som det danske folk har fuld ejendomsret til, — som ikke er behæftet med prioriteter og skatter. Gadekæret blev fyldt 1914. Af det første

regnskab, der afsluttedes den 31. december 1914, fremgår det, at den økonomiske side af sagen klaredes ved optagning af de store sten, der fandtes omkring gadekæret. Disse gav en indtægt på 120,00 kr. Udgifterne, heri indbefattet optagning af sten, læsning af jord og pløjning af samme og så udgifterne til en lille festlighed, der afholdtes som afslutning, beløb sig til 75,00 kr., og vi gik altså over med en kassebeholdning på 45,00 kr. Læsning af jord og pløjning af pladsen viser kun 5,00 kr. i udgift, så det må siges at være et stort arbejde, der her blev udført gratis og med glæde og interesse for sagen.

Året 1914 vil jo komme til at stå indmejslet i historien som året, hvor verdenskrigen udbrød. 1915 vil i Danmarkshistorien stå som det år, hvor vi fik den nye grundlov og derfor blive et mærkeår. Om end den på de fleste punkter ikke væsentlig adskiller sig fra den gamle, så må det indrømmes, at vi på flere punkter kom 1849-grundloven nærmere. På et punkt gik vi endda videre, nemlig det, at kvinderne fik lige valgret med mændene. Det var derfor noget, der vandt almindeligt bifald, da der fremkom et forslag om, at der rundt om i landet på dertil egnede steder blev af kvinder plantet et egetræ, der skulle stå som et synligt udtryk for begivenheden og som et symbol på den kraft, der blev tilført samfundet, ved at kvinderne blev tilkendt ret lige med mændene til at styre og lede landet og dets sager.

Her i Lille Torøje følte man det som en selvfølge, ikke alene, at vi skulle have en sådan mindeeg, men også, hvor den skulle plantes. Selvfølgelig var „Byens Have“ den rigtige plads. Den 5. juni 1915 blev der så afholdt en lille festlighed i „Bystævne“, hvor frimenighedspræst Carl Rønnes enke, fru Fanny Rønne, var indbudt til at holde festtalen, og hun holdt et udmærket, kønt og godt foredrag om kvinden og kvindens frigørelse og det ansvar, som dermed naturligvis følger.

Så blev egen plantet og står nu som et smukt og kraftigt træ midt i „Byens Have“. Under træet står en

lille granitplade, som jeg fandt imellem de kløvede sten. På den indhuggede jeg 5. juni 1915. Hvis den slægt, der lever om hundrede år, hvorom man jo siger, at så er alting glemt, ikke ved, hvad egen betyder, så vil stenen kunne tale.

I denne forbindelse, hvor talen har været om kvinderne, må jeg have lov til at skrive lidt om en af byens kvinder. Det er gårdmand Niels Nielsens nu afdøde hustru, Kirstine, datter af gårdmand Peter Petersen, Havnelev, af en gammel og kendt slægt, plejedatter af Rasmus Karstensen, hvis hustru var hendes faster. Hun var en ejendommelig skikkelse, åndelig interesseret, som hun var, og med arv fra to udmærkede hjem var hun en af de første, der sluttede sig til det åndelige røre, der fremstod i Sydstevn med Poul Nielsen, Karlshøj, som midtpunkt. Dette kom til at præge hende for hele livet, så hun uvilkårlig blev den førende og den, der tog initiativet, når noget nyt skulle sættes i gang. Hun var forlenet med en udmærket sangstemme, og det var hendes største glæde at synge. Derfor var det naturligt, at hun blev den, der ledede sangen i „Bystævne“ og i mange år i Frikirken. Som hun var åndeligt og kirkeligt interesseret, var hun det også folkeligt og politisk. Derfor var det kun en selvfølge, at hun, som med vågen interesse havde fulgt kvindernes kamp for frigørelse og for menneskeret, altid kæmpede på frihedens grund, og for hende blev loven om kvindernes valgret en stor begivenhed. Det var med begejstring, hun tog tanken op om mindeegen. At det blev hende, der som den naturlige repræsentant for denne kreds af kvinder plantede egen, var en selvfølge.

Ja, hermed slutter disse optegnelser. Jeg kan godt se, at det kun er et svagt billede, jeg har kunnet tegne, men tanken har været den bedste, — et, om end svagt, forsøg på at bygge bro fra fortid til nutid og ind i fremtiden. Kunne disse spredte oplysninger fra fortiden føre til, at andre fik lyst og trang til at udfylde de huller, som her findes, så var tanken, hvormed jeg begyndte, ikke omsonst.

N. P. Kristensen.

FRA BJÆVERSKOV HERRED

Af August F. Schmidt.

I.

CHARONS MØNT. Ved *Himlingøje* østlig i Bjæverskov Herred er der gjort et betydningsfuldt Fund af en Jernaldergravplads (d. v. s. fra de første fire Århundreder af vor Tidsregning). I 1949 blev der af Nationalmuseet foretaget en videnskabelig gennemført Udgravning af Lokaliteten. Om dette Arbejde samt Beskrivelse og Tolkning af de fremdragne Oldsager forefindes der nu fortrinlige Oplysninger i Årbogen: „Fra Nationalmuseets Arbejdsmark“ 1951, hvor Magister *Hans Norling Christensen* i en instruktiv Afhandling har skrevet om Fundet. I denne Redegørelse nævnes det Side 44, at man i Munden på et Kvindekranium fandt et Guldstykke. Videre skrives der ikke herom i nævnte Arbejde.

Af denne Grund skal der her fremføres nogle Oplysninger om Mønten i Munden; thi bag denne korte Meddelelse fornemmer man et langt Perspektiv, idet Mønten åbenbart er et Vidnesbyrd om, at man også heroppe i det fjerne Norden har kendt og troet på Myten om *Charons-Mønten*, Færgpengene til Underverdenens Færgemand, der i sin Båd sejlede de døde over Floden, der skiller denne Verden fra Underverdenen, de dødes Rige. De græske Komedier fortæller om den vredladne Olding Charon, en oldgræsk mytisk Skikkelse, der i Underverdenen færgede Sjælene af de døde over de sorte Floder. Han var Søn af Nyx (Natten) og hendes Broder Erebus (Mørket). De græske Komedier beretter endvidere, at han barsk fordrede Færgelønnen, en Obol (Sølv mønt), som

man derfor lagde den døde under Tungen ved Begravelsen.

„Dødsmønten“ har også været brugt her i Landet, ikke alene i Oldtiden, men også ved langt senere Begravelser. Man har flere Steder i Danmark fundet gamle Mønter ved Udgravninger på Kirkegårde og ved Kirkeruiner, hvorved der har været Grave. — I norske og gotlandske Grave fra Oldtiden har man ligeledes fundet Charons-Møten. Troen på Charons-Møntens Hjælp for den døde har vel ikke været særlig stærkt udbredt i de nordiske Lande i Oldtid og Middelalder, men kendt har den altså været, og *det ældste Vidnesbyrd om den i Danmark* har vi fra *Jernaldergravpladsen i Himlingøje*. Den ældgamle Forestilling er antagelig omkring ved vor Tidsregnings Begyndelse nået til Sjælland, hvor en Høvdingefamilie i Egnen sydøstlig for Køge har kendt til den og fulgt dens Krav. Livet i det hinsidige har i Jernalderen, efter Gravenes Udstyr at dømme, været af fredelig Karakter. Man har tænkt sig en Tilværelse som den daglige. „Dødsmønten“ fra Himlingøje er ikke alene et Vidnesbyrd om Troen på, at de bortgange samledes med deres Fædre i et Dødsrige, den belærer os også om Oldtidsdanskernes Forbindelse med Sydens Kulturfolk.

Også på anden Måde véd vi Besked om Færgefarten med Charon over Dødens Floder. Der kendes således fra talrige Egne af Europa Sagn om *Bjergfolks Overfart over en Flod*, bl. a. fra Tyskland (Rhinen) og Sverrig. Sagnet er, som det var at vente, fortrinsvis knyttet til Egne med Floder eller andre Vandstrømme. Her i Danmark har det fået solidt Fodfæste i *Limfjords-Egnene*. De mange Sunde her har været udmærkede til at fastholde Sagnet. Vore Åer og Bække har været for smalle til at knytte et Sagn som „Bjergfolkenes Overfart“ til sig. Det krævede Vande som Sallingsund, Vilsund, Næssund, Hvalpsund o. lign. Hvornår Sagnet om Bjergfolkenes Overfart er kommet til Danmark, kan vist næppe nogensinde afgøres; men man har Grund til at tro, at det kan have været i ret æld-

gammel Tid, det er vandret op gennem Jylland for at standse ved Limfjordens Vande.

De limfjordske Overfartssagn er optegnet i forrige Århundrede, og de er velkendte endnu omkring Jyllands mærkelige Indhav*). Interessant er det at vide, at man ti! dette primitive Folkesagn har et Sidestykke hos den gamle byzantinske Historieskriver *Procop*, der levede i det sjette Århundrede. Han fortæller om Indbyggerne på en Kyst, der ligger lige over for Øen Brittia:

De indfødte beretter, at det påligger dem efter Omgang at sætte de afdødes Sjæle over. De, hvem det tilfalder næste Nat, forføjer sig, så snart det bliver mørkt, til deres Boliger, lægger sig til at sove og venter på den, der skal kalde dem til Arbejde. Før Midnat hører de, at der bliver banket på Døren, og at en usynlig Stemme kalder dem til Arbejdet. Ufortøvet står de op, går til Stranden uden at kende den Magt, der driver dem, men dog tvungen dertil. Der ser de da gerne Både i Beredskab, ikke deres egne, men andres, i hvilke de går om Bord og griber Årerne. Nu mærker de, at Bådene er så opfyldte af Passagerer, at Vandet når til den øverste Rand og til Årehullerne, så at Båden knap er en Fingerbred over Vandet; *dog ser de ingen*. Efter en Times Roning når de Brittia, endskønt de med deres egne Både uden Sejl, blot med Årerne, knap kunde sejle over i en Dag og Nat. Når de er landet ved Øen, bliver Bådene straks tomme, og de ror tilbage; Bådene er nu så lette, at kun Kølen er under Vandet. De ser ingen af Passagererne, hverken i Båden eller når de går i Land, men de forsikrer, at de kunne høre en Stemme, som synes at nævne de enkelte Navne for dem, der tager imod dem, og tilføjer såvel deres forrige Værdighed som deres Fædrenenavn; når der har været Kvinder med, nævnes tillige Navnene på disses Ægtemænd... Dette beretter de indfødte at foregå der. —

*) Aug. F. Schmidt: Morsingboer i gamle Dage III (1936), 25—32.

Sagnet hos Procop har, som man kan forstå af det citerede, sin Forudsætning i den indoeuropæiske Dødsforestilling om Sjælens Rejsefærd efter Døden. Vi er her inde på et Område af Folkeslagenes Sjæletro, hvorom der findes en stor Overlevering fra mange Tider og Lande. Et virkningsfuldt Bidrag til Forestillingen om Sjælens Rejsefærd er Fundet fra Himlingøje, som vi har dvælet ved her.

II

Herred og Herredsnavn. Da Jernaldergravpladsen i Himlingøje blev anlagt, var der endnu ikke *Herreder* i vort Land. Denne administrative Inddeling stammer formodentlig fra Folkevandringstidens Slutning (o. 500 e. K. F.). Herrederne var oprindeligt en *militær Inddeling*, hvorfor det er umiddelbart foreståeligt, at så mange som muligt af Danmarks Herreder havde Forbindelse med Havet. Kun få Herreder i det indre Sjælland og Jylland har ikke Havforbindelse. Søledingen gjorde det nødvendigt, at dette mindre Område med sit eget Styre, som Herredet var, så vidt muligt havde Tilknytning til det åbne Vand. Dette gælder også for *Bjæverskov Herred*, hvis ældste Herredsting antagelig har haft sin Beliggenhed i Bjæverskov Sogn. Herredstingene lå ikke fast, de fandtes ikke på det samme Sted gennem alle de Århundreder, da Tingpladsen var under åben Himmel. Tid efter anden flyttedes et Tingsted fra det ene Sogn til det andet. Herredsfogdens Bopæl har vel her undertiden øver Indflydelse på Tingstedets Flytning. Gennem lange Tider var det i *Herfølge* Sogn, det største og mest centralt beliggende i Herredet. År 1307 nævnes det, at Herredets Tingsted var Herfølge. Det kaldes i Kong Valdemar II's Jordebog fra 1231 Byauuærscogshæreth, og det hørte i Middelalderen til Sjællands Medelsyssel (det midterste Syssel), og fra 1660 til Trykkevælde Amt, der 1760 forenedes med Vordingborg Amt. 1803 forenedes også Mønbo Herred til-

lige med de fem Købstæder med dem, så at det nuværende *Præstø Amt* var dannet.

Stednavnet Bjæverskov er sammensat med det gammel-danske Dyrenavn *biavær* „Bæver“. Man har været tilbøjelig til at tro, at Bæveren allerede blev udryddet i Danmark i Stenalderen, men Bjæverskov og sønderjydske Marknavne som Bjavermose og Bjaverkær (bl. a. på Flensborg Bymark) viser, at dette ikke kan være rigtigt. Navnet Bjæverskov er fra Vikingetiden (9.—10. Århundrede) eller tidligere*).

Landsbyen Bjæverskov har en ucentral Beliggenhed i Herredet. Byens gamle Grundplan har Retningen Syd—Nord, den ligger ved en lille Vandstrøm, og en gammel Vej fører gennem Byen, på hvis oprindelige Plan den store Køge—Ringsted Landevej ikke har haft nogen Indflydelse. Byens Form er præget af de stedlige Forhold, en Vandstrøm og en Oldtids Færdselssti, der har været at finde mellem Slimminge Å og Køge Å. I denne vandrige Egn har Bævere holdt til, ligesom også fordums udbredte Skove har været medvirkende til disse Dyrs Tilstedeværelse her. Bjæverskov Herred er et af de *skovrigeste* på Sjælland (nu 3739 ha Skov, henved en Sjettedel af Arealet), et Naturforhold, der er med til at forklare Herredsnavnet. Herredet er det nordligste og det tredie mindste i Præstø Amt. Herredet består af 14 Sogne, af hvilke, som nævnt, Herfølge med sine 4989 ha er det største, ikke alene her, men i hele Amtet. De øvrige 13 Sogne i Herredet er forholdsvis små, men de svarer dog i Udstrækning til de fleste Sogne i Amtet, der på Grund af sin tætte Bebyggelse i det store og hele har små Sogne.

III

En Oldtidshelligdom. I 1951 udsendte Lærer *Axel P. Jensen* en indholdsrig Bog: „Haarlev og Himlingøje Sogne“. Heri træffer man Side 83 (jfr. S. 9) under Frem-

*) Kristian Hald: *Vore Stednavne* (1950), 173.

læggelsen af det gamle Marknavnestof på et *hedensk Hel-
løgdomsnavn*; idet der i Markbogen fra 1683 under Lunde
Marken (Hårlev By) anføres: *Tulles Høys Agre* eller
Tules Agre. I Fortsættelse heraf nævnes: *Tord Kilds Agre*
eller *Torchilds Agre*. Det sidste Navn opfattes af Axel P.
Jensen som Torkilds Agre.

Vi skal først se på Navnet Tulles Høys Agre. Disse
Agre har uden Tvivl Navn efter den hedenske Herreds-
høvding og Herredspræst *Thulen*. Thulens Navn forekom-
mer ved over 100 danske Stednavne, oplyser Rigsarkivar
Svend Aakjær, der i flere Arbejder*) har beskæftiget sig
med hedenske Kultminder i danske Stednavne. Over de
tre Fjerdedele af disse „Thul-Navne“ findes i Nærheden
af Tingsteder. Thulen, hvis Navn kendes fra Runestenen
i *Snoldelev* Nord for Køge, var sikkert Gode og Lovsig-
emand i Herredet. Snoldelevstenen melder om Gunvald
Roalds Søn, Thulen på Solhøje (Salløv); den var oprinde-
lig rejst nær ved Blodhøj (Blotehøj, d. v. s. Offerhøj)
og nær ved Herredstingbyen Tune i Tune Herred. —
Thulen havde som Hverv at være „Profet“, Toldmand,
„Kult-Taler“, men han var også Lovsigemand, han havde
indenfor sit Landområde Bestillingen som politisk Råd-
giver og som Udøver af Retsplejen. Han „sad paa Høj“
nær ved de danske Tingsteder, hvor han fremlagde Lovens
Paragraffer i højtidelig, bunden Form. Han forkyndte
herved, hvad der var Ret. Mæle og Mål bruges i Olddansk
ofte i Forbindelse med Retsplejen. — Thulen svarede til
Hersen i Norge, Herredshøvdingen. En sådan Høvding,
en kongelig Ombudsmand med Navnet Thul, kan føres
tilbage til Folkevandringstiden, omtrent til den Periode,
da vore 280 Landsbynavne med Endelsen —*lev* blev grund-
lagt. *Hårlev* hører just til denne Stednavnegruppe. Inden-
for denne Lev-Bys Område har Thulen fået sin Bopæl,
og hvor han opholdt sig, måtte der nødvendigvis også være

*) Se således Aakjærs Afhandling: „Bondelandets Stednavne“
i Værket: Den danske Bonde (red. af M. P. Ejerslev) I (1945), 32.

et *Helligsted*, da han, som vi véd, også fungerede som Gode, d. v. s. hedensk Præst.

På Helligdommen ved Hårlev dyrkede man *Guden Thor*, hvad Marknavnet „Thorkildeagre“ i 1683 turde vise. Thi når „Thor Kilds Agre“ nævnes i Forbindelse med „Tulles Høys Agre“ er det vist hævet over enhver Tvivl, at det var Guden Thor, der her har haft sin Kilde på nogle Agre tæt ved den Høj, hvorpå Thulen sad og tolkede Ordet, hvad enten det gjaldt Lov og Ret eller Gudsdyrkelse. Helt ned til vor Tid har man kendt Helligkilder fra forskellige danske Egne*) der har været viede til Thor. En sådan tør man tro har også været til Stede i Hårlev Sogn ved den sagnomspundne Tryggevælde Å. Det kan ikke afgøres, hvor stort et Område, Thulen i Hårlev har haft Indseende med, men det har sikkert nok været et større Område i Norddelen af Halvøen Stevns.

Ved Sydkysten af denne Landsdel har man også haft et hedensk Helligsted nær en Å. Her tænkes på *Hovby* ved Fakse Å. Navnet Hovby har sin Forudsætning i, at her i Oldtiden har været et Hovsted, et „Gudehov“, oldnordisk Hof. Thor er muligvis også blevet dyrket her, og den hellige *Sct. Hans Kilde* ved Hovby, der har været søgt af syge Mennesker til Nutiden, har så oprindelig været en hellig Kilde, viet til Guden Thor.

*

I denne Forbindelse kan det være hensigtsmæssigt at gøre opmærksom på, at tre Stednavne på Stevns, som man hidtil har ment havde Tilknytning til hedensk Gudsdyrkelse, nu må afskrives i så Henseende. Det er Navnene *Frøslev*, *Gevnø* og *Torøje*, der ifølge Professor *Kristian Halds* Tolkninger i Værket: „Vore Stednavne“ (1950), S. 25, 71, 219, 82 må tolkes som profane Navne. Frøslevs Forhold er snarest et Fællesnavn, der betyder Fyrste og ikke, som tidligere antaget, Gudenavnet Frøy.

*) Aug. F. Schmidt: Danmarks Helligkilder (1926), 24—25, 26, 122. Præstø Aarbog 1923, 11—12.

Grundbetydningen af Gevnø er „Kløft“, og første Led i Torøje er det gamle Mandsnavn Thori (med langt o).

Sociale Forhold (Fyrstemagt i Egnen), Naturforhold (Kløft, Sø) og Inddragning af nyt Land under Bebyggelse, ledet af en Mand ved Navn Thori, er Forudsætningen for de tre Oldtidsnavne, der har givet Anledning til så mange Overvejelser og Tolkninger.

*

De foranstående Bemærkninger tør antagelig betragtes som et nødvendigt Supplement til den foreliggende Litteratur om Østsjælland, og de kan derfor måske påregne Opmærksomhed i interesserede Kredse.

DEN „FULE FOLKEFORFØRER“ PEDER HANSEN, LUNDBY

Af P. M. Andersen.

I.

BAGGRUNDEN for det røre om bondestandens forhold, der rejste sig sidst i trediverne i forrige aarhundrede og fortsattes med voksende styrke gennem fyrrerne, og hvori Peder Hansen spillede en ikke ubetydelig rolle, er de paa flere maader ulykkelige og uretfærdige omstændigheder, hvorunder landbefolkningen — eller „landalmuen“, som benævnelsen dengang var — paa den tid levede, fordi en videreførelse af reformer var gaaet i staa i de urolige og derpaa følgende fattige aar, efter at de store landbolove var blevet gennemført i slutningen af 1700-tallet.

De mest uheldige og trykkende forhold var:

1. Fæstevæsenet. Det var mest udbredt paa øerne. I 1835 var i hele landet 37 pct. af alle bøndergaarde med over 1 td. hartkorn fæstegaarde, men de $\frac{2}{3}$ af dem fandtes paa øerne. Her var over halvdelen af gaardene fæstegaarde (i Jylland kun fjerdedelen), ja, i Holbæk amt var af 3669 bøndergaarde de 2920 fæstegaarde, og kun 749 af besidderne var selvejere eller arvefæstere. Heri ligger hovedgrunden til, at bondebevægelsen kom til at ytre sig stærkest i østifterne og dér igen stærkest i Holbæk amt.

Medmindre der forelaa særlig bevilling fra Rentekammeret *skulde* al bondejord fæstes ud (paa fæsters og hustrus livstid) eller bortforpagtes (paa mindst 50 aar); men godsejeren var ikke pligtig til at overlade fæstet til

fæsterens søn eller svigersøn — stillede det endog undertiden til auktion. Ved fæstets overtagelse skulde der betales „indfæstning“ — den årlige afgift kaldtes „landgilde“.

Fæsteordningen var en hindring for alt fremskridt, idet der ikke tilkom fæsteren ved fratræden eller arvingerne ved hans død nogen erstatning for de af ham eventuelt udførte forbedringer. Godsejeren alene høstede fordelene i form af højere indfæstning og landgilde ved nyt fæste — maaske netop til afdødes søn, der saaledes kom til at betale for faderens flid. Urimeligt var det ogsaa, at selv om fæsteforholdet (f. eks. ved død) kun blev af kort varighed, tilbagebetaltes der ikke nogen del af indfæstningen.

Endelig var siden 1807 afløsningen af hoveriet standset, saa dette bondens gamle trædomsmærke i 1834 endnu var knyttet til over $\frac{1}{5}$ af Danmarks jord eller til over halvdelen af fæstegodset. Dog var det altid *bestemt*, og en stor del af det var ikke „fuldt“, men kun „delvist“, d. v. s. begrænset til — undertiden — kun en ubetydelighed. Men til det almindelige hoveri kom saa det „offentlige hoveri“, der var af ubestemt omfang og bestod af vejarbejder og de saakaldte „frirejser“: kørsler for militæret og for personer, der rejste i offentlige ærinder.

2. Der gjaldt en højere beskatning af „uprivilegeret“ hartkorn (bondejord) end af „privilegeret“ (hovedgaardsjord), og det var næsten kun bondejord, der betalte tiende — endnu i 1834 ydedes denne for de 36 pct.s vedkommende „i kærven“, d. v. s. ved udtagelse paa marken af hvert 10. neg.

3. Kun bønderne var værnepligtige.

4. For det stadigt stigende antal husmænd, der til dels var blevet gaardmændenes afløsere paa hovmarken, var forholdene næsten haabløse. Der mentes ikke at være fæstetvang for huse, saa godsejerne kunde leje dem ud paa kort opsigelse, og selv fæste var ikke altid paa baade mands og kones livstid. Omfanget af det „pligtarbejde“

(hoveri), der, foruden indfæstning, skatter og afgifter, skulde ydes til gengæld, beroede paa akkord, var ikke som gaardfæsternes hoveri lovfæstet. Det var derfor meget forskelligt. Efter en meddelelse i „Almuevennen“ maatte en lejehusmand paa Holsteinborg gods for et hus med 3—4 tdr. land udføre 62 dages arbejde om aaret paa egen kost og med egne redskaber, en anden meddeler oplyser, at en godsejer endog fik 118 arbejdsdage for leje af et hus med 6 skpr. land. Naar husmanden saa desuden med arbejde havde betalt den gaardmand, der havde ydet ham spanddage til drift af hans lille jordlod, kunde han i aarets øvrige dage tage arbejde hos en gaardmand — hvis da ikke herremanden, mod en ussel dagløn, havde forpligtet ham til at tage arbejde hos sig, saa længe han havde brug for ham. Endelig havde godsejeren og hans forvalter „revselsesret“ eller ret til at „udøve hustugt“, d. v. s. til at prygle husmændene og deres koner, hvis de ikke var tilfreds med deres arbejde. Da dette (i en forordning af 1807) ikke udtrykkeligt var forbudt, gik man ud fra, at det var tilladt, og det praktiseredes derfor.

5. Af de andre befolkningsklasser blev bonden betragtet med hovmod og overlegen ringeagt. Ringeagten ytrede sig bl. a. ved, at alle — helt ned til „den stumpskødede skriverdreng“ (Algreen-Ussing) — tiltalte bonden med „han“ eller „du“ uden at ville finde sig i, at der øvedes gengæld. Paa Adlersborg gods blev saaledes en husmand anklaget for at have „injurieret gartneren ved at tiltale ham med du“, og dommen lød paa, at han for „tilsidesættelse af den agtelse, som skyldes foresatte“, skulde betale 2 rd. i mulkt samt 2 mark og 4 skilling i omkostninger.

Bøndernes trykkende undtagelsesstilling og bevidstheden om, at de var ringeagtede af andre, fremkaldte vel hos mange kun resigneret sløvsind og servil holdning over for „de store“; men for flertallet gælder dog nok Hørups ord: „Den følelse, der bed med den skarpeste tand i bondens sind, var følelsen af, at de andre saa ned paa ham.“

*

Ved kongelige forordninger af 1834 og 1841 var der indført henholdsvis raadgivende provinsialstænder og sogneforstanderskaber (samt amtsraad).

De 4 stænderforsamlinger (for østifterne i Roskilde) skulde to og to indkaldes hvert andet aar og have enhver „Lov, der har Forandring i Vore Undersaatters personlige eller Eiendoms-Rettigheder eller i Skatterne og de offentlige Byrder til Gjenstand,“ forelagt, før den blev udstedt, „for at Stænderne kunne tage Lovforslaget under Overveielse og derover afgive allerunderdanigst Betænkning.“ Desuden fik stænderne ret til at gøre kongen forestillinger og forslag om forandring i lovgivning og styrelse. Men stænderforsamlingernes beføjelser var saaledes begrænset til at give raad og fremsætte ønsker. Valgret havde i byerne kun de større grundejere og paa landet kun selvejere med mindst 4 tdr. hk. og fæstere med mindst 5 tdr. (for valgbarhed gjaldt dobbelt besiddelse), og fordelingen af antallet af de forskellige „stænder“s repræsentanter eller deputerede (for østifterne: København — købstæderne — sædegaardsejerne — de mindre landejendomsbesiddere) var saaledes, at der paa øerne skulde 800 bønder, men kun 8 godsejere til for at vælge én deputeret.

Ved valg af sogneforstanderskaberne bestemte landkommunalanordningen, at valgretten og valgbarheden var begrænset til ejere eller fæstere af mindst 1 td. hk. Husmænd var saaledes udelukket; men godsejere og præster var selvskrevne medlemmer af raadene, og som den, der bestyrede skole- og fattigsagerne, blev præsten næsten altid formand og den dominerende.

Set med nutidsøjne havde begge de to nye institutioner saaledes store mangler; men paa folkets vej frem mod frihed og selvstyre blev de mærkepæle. I stænderforsamlingerne var der skabt et forum, hvorfra der over for regeringen og offentligheden kunde slaas til lyd for, hvor paakrævet det var at faa mange af de bestaaende tilstande forandrede — talsmændene for landboforholdenes ændring var dog ikke saa meget forsamlingernes

faa bønder som deputerede uden for bondestanden, for Roskildes vedkommende især Balthazar Christensen, J. C. Drewsen og Orla Lehmann. Maaske endnu vigtigere var det, at valgene og forhandlingerne vænnede befolkningen til deltagelse i det offentlige liv og til at interessere sig saavel for sine egne særlige anliggender som for landets som helhed. Som præsidenten for Roskilde stænderforsamling, professor Schouw, udtrykte det i forsamlingens sidste møde d. 12. maj 1848: „Provinsialstænderne har været en vigtig skole for den politiske uddannelse i folket.“

Men for bondestandens vækkelse fik landkommunalloven en endnu større betydning, ikke mindst ved, at indførelsen af sogneforstanderskaber dannede grundlag for de landboforeninger og landkommunalforeninger, der stiftedes rundt om i landets — navnlig i næsten alle øernes — amter. I disse foreninger drøftedes ikke blot kommunale sager, men iøvrigt alle spørgsmaal, der vedrørte landboforhold i almindelighed.

Forskellige andre forhold medvirkede til bondestandens vækkelse i disse aar: den som følge af skolelovene af 1814 efterhaanden stigende folkeoplysning, vækkelsen paa det religiøse omraade („de gudelige forsamlinger“, „den første egentlige folkelige bevægelse i Danmark“) og den efter landbrugskrisens ophør omkring 1830 økonomiske fremgang for landbruget. Den gav bønderne en vaagnende selvfølelse, men ogsaa større misfornøjelse med de bestaaende hemninger. Men samtidig med, at de stigende priser hos fæsteren skabte øget interesse i at *eje* jorden, skabte de hos godsejeren mindre tilbøjelighed til at *sælge*, da han nu ved indgaaelse af nye fæstekontrakter kunde forhøje landgildet og navnlig indfæstningen.

Blandt aarsagerne til røret i bondestanden og dettes hurtigt voksende omfang maa ogsaa — sidst, men ikke mindst — nævnes den pionergerning, der udførtes af den tidligere skomager J. A. Hansen gennem hans uge-, senere dagblad „Almuevennen“, der begyndte at udkomme nytaar 1842 og var, som udgiveren og redaktøren selv fremhæver,

det eneste blad, „der gjorde landboreformerne til sin hovedsag“, samt af de to omrejsende bondeagitorer: skolelærer Rasmus Sørensen, Venslev, og husmand Peder Hansen, Lundby.

II.

Peder Hansen fødtes den 8. decbr. 1801 i Sallerup i Køng sogn*) som søn af husmand og smed Hans Christensen og hustru Birthe Pedersdatter. I skolen viste han saa stor læselyst og saa udmærkede evner, at sognepræsten Tage Müller (biskop i Ribe 1833—49) tog sig af ham og gav ham undervisning, hvorved han opnaaede flere kundskaber end de andre børn og flere, end læreren, der ingen uddannelse havde, havde kunnet meddele ham. Nogen senere videregaaende uddannelse var der ingen muligheder for at faa udover, hvad han selv ved flittig læsning og selvøvelse skaffede sig, for, som han skriver, „det beror mest paa iver og lyst hos [folk] selv, om de skal blive oplyste og selvstændige mænd eller uoplyste og villieløse slaver af andre.“

Da han var blevet konfirmeret, ernærede han sig om somrene ved at arbejde hos en gaardmand og om vintrene ved at hjælpe faderen hjemme i smedien. Desuden havde han lært at spille violin. „Jeg spillede til bryllupper og andre gilder, hvorved jeg havde temmelig god fortjeneste.“ Baade ved saadanne lejligheder som i smedien kom han i berøring med mange mennesker, lærte at omgaas folk og at kende deres livsforhold og tankegang.

Den 25. juli 1828 blev han gift med Dorthe Jørgensdatter (f. 1803, d. 1889), datter af gaardfæster Jørgen Hansen, Rettestrup, med hvem han efterhaanden fik 6 børn. De flyttede over til nabosognet Lundby, hvor de de første 3—4 aar maatte nøjes med en indsidderlejlighed hos en

*) I Køng fødtes 13 aar senere den ved valgene til Den grundlovgivende Rigsforsamling 1848 saa uheldige væver Hans Hansen, Mern, der blev tvunget til at nedlægge sit mandat.

gaardmand. I 1832 fik de under Lundbygaard et hus med 3 tdr. land til leje, men først 10 aar senere fik de fæstebrev paa det.

Paa grund af sine gode kundskaber var han i 3 aar antaget til af og til som skriverkarl at hjælpe forvalter Bahr paa Lundbygaards godskontor, og 1829 fik han bestillingerne ved Vordingborg søndre birks ret som stokkemand (retsvidne) for Lundby sogn og stævnevidne (stævningsmand) for Lundby, Hammer og Mogenstrup sogne, hvilken virksomhed i egnen bibragte ham kendingsnavnet Per Tingløber.

I længden kunde han dog ikke finde sig i birkefuldmægtigen Handrups hovne optræden og ønskede og fik derfor 1835 sin afsked. Men samme aar ramtes han af en helt uforskyldt ulykke. Baade birkedommeren, kammerraad, dr. jur. Kall, og fuldmægtig Handrup blev suspenderet for „mislig embedsførelse“. Under undersøgelsen viste det sig, at beløbene for flere auktionsregninger ikke var indgaaet, og da regningerne med fuldmægtigens kvittering blev fremlagt i retten, paastod Handrup, at underskrifterne var falske, og at det var Peder Hansen, der havde efterskrevet hans navn og selv beholdt pengene. Peder Hansen blev saa arresteret og sad i fængsel i Vordingborg fra den 11. august til den 3. decbr. Først den 20. febr. 1836 afsagdes dommen, hvorefter „tiltalte bør for aktors videre tiltale i denne sag fri at være,“ men han skulde betale omkostningerne med 10 rd. Han var ikke bekendt med, at udtrykket „fri for videre tiltale“ ikke betød nogen ubetinget frifindelse, og derfor appellerede han ikke. Først 8 aar senere skulde han — endda af omtale af sagen i selve stænderforsamlingen — blive oplyst om, at der med dommen var blevet sat en plet paa hans navn.

Imidlertid gik der ikke mange aar, før han fik andre papirer end stævninger og auktionsregninger at gaa med, og i stedet for nogle sogne i Sydsjælland blev nu hele Sjælland samt Falster og Møn hans virkeomraade.

Efter en oplysning af J. A. Hansen var det især en tale, som Orla Lehmann 1838 holdt ved en 50-aars mindefest for Stavnsbaandets løsning, og som handlede om gaard- og husmænds ret til at eje jorden, der havde grebet Peder Hansen, og 1840—41 skrev han i „Sjællandsposten“ en række artikler om husmændenes kaar. En af dem: „Om en friere udvikling af folkelivet,“ indeholder dog tanker af en noget anden art end Grundtvigs om den samme sag. Det gælder om, hævdede Peder Hansen, „at virke til, at bondestanden bliver fri for godsejernes vilkaarlige behandling.“ Fra slutningen af 1842 er det det nye blad „Almuevennen“, han skriver i, og i de følgende aar lige til sin død er han med en stor mængde artikler og meddelelser, især om vilkaarligheder og overtrædelser af lovgivningen, der fandt sted paa godserne, med til at sætte præg paa dette blad.

Men der var kun faa bønder, der dengang læste blade, og derfor blev hans agitationsmaade mest af anden art: den mundtlige paavirkning af smaa, i hast sammenkaldte kredse — en langsom og besværlig, men virkningsfuld fremgangsmaade.

Ad datidens næsten ufremkommelige veje drog han, først paa sin fod, senere ogsaa i et lille enspænderkøretøj, som venner havde skænket ham, fra sogn til sogn — „jeg var i afvigte sommer i 51 sogne,“ skriver han 1845. Det kunde ske, at han blev vist af, men i regelen lykkedes det ham ved ankomsten til en landsby at faa en af bymændene, f. eks. sognefogden eller oldermændene, til at sammenkalde nogle af naboerne, og saa gik diskussionen, anført af Peder Hansen, om fæstevæsen og herremænds vilkaarlighed og haardhed mod fæsterne og de forkuede husmænd. Men det er karakteristisk, at det fortrinsvis er gaardmændene, husmanden Peder Hansen opsøger, og at bondebevægelsen overvejende blev en gaardmandsbevægelse — dog saaledes, at gaardmændene stadig følte sig solidariske med husmændene og understøttede deres besværligheder. Husmandssagen blev ikke glemt; men i kam-

pen mod fjenden, godsejerne, maatte det blive gaardmændene, det gjaldt om at faa vækket.

Efterhaanden som bevægelsen bredte sig, og Peder Hansen blev kendt, blev han ogsaa ofte af foreninger og privatpersoner tilkaldt, for at man kunde underskrive hans adresser, eller for at han kunde deltage i sammenkomster og møder, hvortil der i forvejen var indvarslet. Saadanne anmodninger som i det hele taget de virkninger, hans mundtlige agitation havde, tyder paa, at han i betydelig grad har haft ordet i sin magt.

En vigtig del af hans arbejde var at samle underskrifter paa adresser (petitioner) til stænderforsamlingen og kongen — omfanget af hans agitation kan ligefrem maales efter antallet af disse underskrifter. Foruden eksemplarer af „Almuevennen“ medbragte han i sin taske saadanne andragender*).

Sin virksomhed i den henseende — som muligvis sin mundtlige agitation i det hele taget — synes han at have paabegyndt samme aar, som han begyndte at skrive i bladene — foreløbig dog kun med paavirkning af husmændene i omegnen. I stænderforsamlingens møde den 25. juli 1840 tog den deputerede for 10. distrikt (Præstøegnen og Møn), professor H. N. Clausen, nemlig et andragende, „der indeholder en ansøgning fra nogle husmænd under Lundbygaards gods“, tilbage, da lignende andragender var blevet afvist, og „andragendet desuden ikke indeholder noget bestemt forslag“. Maaske var det af skuffelse derover, at Peder Hansen ved nyvalgene til stænderforsamlingen sidst paa aaret indgav en klage til

*) Ogsaa andet kunde han dog føre med sig. Fr. Barfod fortæller saaledes (i „Et livs erindringer“, udgivet 1938), at en af ham digtet sang om herremand og bonde „af Bondevennernes bestyrelse blev optrykt, jeg tror i 14,000 eksemplarer, og ved betroede bud (særlig husmand Peder Hansen fra Lundby) bragt hele landet rundt“. Sangen skulde have været afsunget ved Skydebanefesten den 25. novbr. 1845, men blev beslaglagt af politiet og først senere frigivet.

valgkomitéen. En meddeler til „Københavnsposten“ (18. jan. 1841) giver oplysningen herom følgende form: „... tredie dag kom Lundbysogn, der havde en lignende petition om, at stænderne ingen nytte gjorde, saaledes som de var indrettede, og at man der kun beskæftigede sig med tallotteriets afskaffelse og saadanne unyttige ting i stedet for at sørge for husmændenes bedre kaar. Concipisten er efter sigende en forarmet husmand ... denne petition blev ikke modtaget.“

Men vilde ingen andre høre, maatte landsfaderen vel ville, og endnu samme aar er Peder Hansen i gang med at samle underskrifter af husmænd paa godser i Præstø amt paa en adresse til den nye konge (Christian VIII) om forbedring af deres forhold. Ved audiensen var han ordfører, og da kongen henviste dem til at henvende sig til godsejerne, svarede han, „at der paa den vej ikke kunde ventes nogen lindring, efterdi ingen medlidenhed med bønderne finder indgang hos godsejerne.“

7. juli—21. septbr. 1842 var stænderne samlet igen, og Peder Hansen havde nu gennem professor Clausen, der 1842—46 var forsamlingens præsident, indgivet et andragende, underskrevet af et stort antal bønder, især husmænd, fra 9 forskellige godser i Sydsjælland, angaaende fæste, afgifter, pligtarbejde og hustugt og vedlagt en del fæste- og lejekontrakter. Forgæves havde professor Clausen i et brev anmodet ham om at tage andragendet tilbage, da det „gaar langt ud over den rette grænse, naar det vil have alt hoveri ophævet ved et magtsprog og en streg slaaet over alt privilegeret hartkorn . . . og der gaar en bitterhed imod godsejerklassen igennem den hele fremstilling, som ikke kan andet end sætte ondt blod.“ Peder Hansen svarede, at han fastholdt fremlæggelsen, og at hvad han havde skrevet, stod han ved, og andragendet blev da ogsaa fremlagt, ligesom professor Clausen i en tale tog husmændenes sag varmt i forsvar.

Ogsaa flere andre andragender om samme sag var indkommet, og det kom derfor i denne stændersamling til en længere drøftelse om husmændenes forhold.

Forhandlingerne samlede sig om et forslag fra 5 af de 6 selvejergaardmænd, der havde sæde i forsamlingen, og som betegnende føler sig som repræsentanter for „den hele bondestand“ — altsaa ogsaa for husmændene. Forslaget gik ud paa, at der androges kongen om til næste stændersamling at forelægge et lovudkast om forbedring af husmændenes kaar, antydende som midler: tvungent livsfæste, afskaffelse eller dog indskrænkning af pligtarbejdet og forbud mod overlast og mishandling under arbejdet. I forsamlingen var der overvejende enighed om, at hustugten burde afskaffes, men ogsaa om, at lejeordningen ikke kunde afløses af en fæsteordning. Enstemmigt vedtog man dog at nedsætte en komité (udvalg); men da denne kom til at bestaa af ene herre- og embedsmænd, af hvilke kun én var husmændenes ven, blev dens betænkning kun lidet positiv, og der kom til siut ikke andet ud af sagen end vedtagelse af en henstilling til kongen om at lade foretage en undersøgelse af husmændenes forhold.

Ikke mindst i de følgende par aar var Peder Hansen i travl virksomhed.

Da regeringen gennem amtsraadene og disse gennem sogneforstanderskaberne lod foretage den nævnte undersøgelse, fik han sogneforstanderne i Hammer, Lundby og Sværborg sogne til i febr. 1843 at indbyde sogneforstanderskaberne i 23 omliggende sogne til at sende én eller to repræsentanter til et møde hos sognefogden i Lundby, for at de kunde drøfte og blive enige om svaret paa den forestaaende forespørgsel. Der mødte medlemmer fra 20 sogne, af hvilke de 18 sognes repræsentanter besluttede, at der skulde dannes en sogneforstanderforening (den blev 2 aar efter til Præstø amts Landkommunalforening), og desuden underskrev de den erklæring, som Peder Hansen havde forfattet. Da dette bevirkede, at amtsraadet slet ikke afæskede forstanderskaberne nogen erklæring, vedtog man ved et nyt møde den 31. oktbr. at offentliggøre erklæringen i „Almuevennen“ samt at sende den direkte til Rentekammeret.

I samme møde fremlagde han et andragende til kongen om, at der, „førend alt for sørgelige følger af de store fordringer af indfæstningssummer og forøgede herskabelige afgifter viser sig, maa sættes saadanne grænser for godsejernes berettigelser i disse henseender, som kan betrygge fæsterne en taalelig eksistens i fremtiden.“ Han valgtes til at rejse om i amtets sogne og samle underskrifter paa det, og allerede den 27. novbr. kunde det med 874 underskrifter overrækkes kongen af to dertil valgte gaardmænd. De fik dog ikke andet ud af det end, at Rentekammeret senere meddelte, at det ikke kunde blande sig i forholdet mellem godsejer og fæster, og at andragendets besværinger desuden „er oplyst at være dels ugrundede, dels overdrevne og usandfærdige.“ I anledning heraf og af, at godsejerne, som Rentekammeret havde forlangt erklæringer af, havde holdt forhør over underskriverne, skrev Peder Hansen i „Almuevennen“ en hvas artikel: „Sandheden skal sejre,“ hvori han tilbød at udstaa straf for dem alle, hvis han ikke kunde bevise, hvad han havde skrevet.

Aaret 1844 blev især et travlt og begivenhedsrigt aar for Peder Hansen. Om foraaaret deltog han saaledes i et af Falsters landboforening indkaldt møde, 10 mænd fra Møn bad ham komme derover, og af en husmand i Undløse blev han indbudt til at komme til et møde i Mørkøv, hvor de vilde danne en husmandsforening med ham som formand.

Men det, han er mest optaget af, er at samle underskrifter paa adresser til den forestaaende stændersamling. Det var Rs. Sørensen, der var hovedmanden og havde opstillet 4 saa yderliggaaende krav som: ophævelse af den ulige hartkornsbeskatning, ophævelse af alt fæstevæsen, tiendens afløsning af en pengeafgift og indførelse af almindelig værnepligt, og medens han selv gennemtravlede det øvrige land, fik Peder Hansen overladt Sjælland, Falster og Møn, hvor han paa sine 4 adresser fik samlet ialt 7256 underskrifter.

Det er nu, han indleder sine mange rejser til Holbæk amt, hvor han efter indbydelse fra 13 gaardmænd i Kundby deltog i landkommunalforeningens møde i Holbæk den 2. april. Indbydelsen havde følgende indledning:

Velagtede fæstehusmand Peder Hansen i Lundby!

Undertegnede gaardmænd heraf byen tilfredsstiller herved en længe følt trang, idet vi af ganske hjerte takker Dem, ærede Peder Hansen, for den uskrømtede iver, hvormed De virker med ord og med pen for at fremme bondestandens tarv, og idet vi bevidner Dem vor høje agtelse. Som stadige læsere af „Almuevennen“ har vi følt os særdeles tiltrukne af de af Dem i dette blad leverede artikler, thi foruden det, at vi deri har fundet, hvad der i det væsentlige er vore egne statsborgerlige anskuelser paa det klareste udtalt, har det været os en sand glæde at erfare, at ogsaa vor stand i Dem har tilført den liberale sag en lige saa dygtig som nidkær og djærv forkæmper. At De har haft og nødvendig maa have mange modstandere, især iblandt de højere klasser, kan vi let tænke os, thi „sandheden er ilde hørt“; men at De har vundet endnu flere venner, derom føler vi os overbevist, og vi anser os forpligtet til at forsikre Dem, at dette i det mindste er tilfældet i vor egn. Hvor vi kommer hen, bliver navnet Peder Hansen udtalt med paaskønnelse, og ønsket om at stifte personligt bekendtskab med Dem er meget almindeligt.

Ved mødet vakte hans adresser dog ikke udelt bifald, idet man „ikke i det hele kunde billige“ dem „eller enkelte ytringer og anskuelser i dem“, og den adresse, landkommunalforeningen selv indgav, forsynet med 1930 underskrifter, om, at stænderforsamlingen vilde andrage kongen om at træffe foranstaltninger, hvorved fæste- og lejegodsets (altsaa ogsaa husenes) overgang til selveje eller arvefæste fremmedes, var ikke nær saa udfordrende over for godsejerne.

Med udgangspunkt i denne adresse og en anden fra Holbæk amt om lige beskatning kom det i den stændersamling, der holdtes i Roskilde 15. oktbr.—21. decbr. 1844, til et stort opgør mellem forsvarerne i den gennemgaaende konservative forsamling for de bestaaende forhold — „ejendomsrettens hellighed“ eller godsejernes „velerhvervede rettigheder“, som det stadig hed — og fortalerner for krav, der var beslægtet med de i andragerne opstillede: Balth. Christensen, Drewsen og Lehmann.

Af forhandlingerne, der fylder mellem 400 og 500 spalter i „Stændertidende“, fremgik det, at det var bevægelsen ude i befolkningen, der foruroligede de første, og det var — ikke helt uden grund — især Peder Hansen, der for deres harme og frygt løftede sig som en truende skygge, hvorfor da ogsaa Lehmann talte om den „næsten komiske vigtighed, man har tillagt en enkelt bondes omvanken,“ og Drewsen ironisk om „Peer Hansen, som forstyrrer godsejernes nattero.“

Med hentydning til ham og Rs. Sørensen omtaler den kgl. kommitterede A. S. Ørsted „de fule folkeforførere, som iblandt bondestanden søger at udbrede forestillinger, der er velskikkede til at opvække misnøje“, og i sin betænkning er den nedsatte komité meget bitter over for „den mængde petitioner“*), den havde modtaget: „Det er kendeligt, at disse petitioner efter hele deres affattelse og indhold er konciperet af nogle enkelte mænd, og det er flere af komitéens som vist ogsaa af forsamlingens medlemmer bekendt, at saadanne personer har gjort sig en næringsvej af at drage fra sogn til sogn, sammenkalde beboerne til møde, oplæse for dem disse petitioner og opfordre dem til underskrift, hvorved de dog hver maa erlægge en betaling til koncipisten. Komitéen maa vel anse det meget betænkeligt, at et saadant uvæsen faar lov til at vedblive,

*) Som eksempel aftrykker komitéen en petition fra 1430 beboere (selvejere, fæstebønder og fæste- og lejehusmænd) i Præstø og Sorø amter om tvungen ophævelse af fæstevæsenet.

men den skal dog ej tilraade, at forsamlingen andrager paa nogen direkte foranstaltning i saa henseende,“ men den foreslaar at henstille, „at kongen vil kundgøre sin alvorlige villie aldrig at tilstede saadanne indgreb i andres velerhvervede rettigheder, hvorved al ejendomssikkerhed vilde nedbrydes.“

Amtmand over Præstø amt, godsejer J. F. de Neergaard, havde allerede under forhandlingerne 1842 oplyst, at der „i den sydlige del af Sjælland har været en person, som har forstaaet at gøre sig en fortjeneste af at vandre fra gods til gods og tilbudt for betaling at skrive de mest rørende klager over husmandsklassens kaar,“ men havde dog maattet indrømme, at den sag, som da var blevet indledet mod ham ved en politiret, ikke havde ført til noget, da han ikke havde overtraadt nogen bestemmelse i lovgivningen. Ogsaa nu meddeler han, at amtet nøje havde undersøgt, om Peder Hansens forhold var af kriminel art, men havde ikke fundet, at dette var tilfældet. „Det vilde altsaa være urigtigt at anlægge sag under saadanne omstændigheder, thi der kan ikke være tale om, at manden skulde have prædiket oprør; han har kun samlet et stort publikum, forestillet dem, hvor godt det kunde være, om de blev selvejere, og forelægger dem derpaa en petition, som de underskriver mod en vis betaling.“

Ogsaa amtmandens broder, godsejer Carl de Neergaard, Gunderslevholm, havde i sin tale en bemærkning om, „hvor urigtig og fordærvelig hans (Peder Hansens) færd er, naar han drager landet rundt og forfører bondestanden, idet han opvækker den tanke hos dem, at andres ejendom ikke er hellig.“

Endog Peder Hansens sag fra 1835—36 blev — næsten som om han da var blevet overbevist om falskneri og bedragerisk forhold — fremdraget, nemlig af kammerherre, godsejer v. Benzon, der desuden mente, at lovgivningen „bør forhindre, at folk drager omkring og fordærver sjælen ved at udstrø tvedragts sæd og opægge til had og misnøje.“ Og godsejer B. Wolff, Engelholm,

der forudsætter det bekendt, „at en husmand i Præstø amt har gjort sig det til næringsvej at drage omkring i landet“ og samle underskrifter paa petitioner, „holder i min haand en udskrift af et vidneforhør ..., hvorunder det er oplyst, at han flere gange har taget en mark for hver underskrift.“

Det var vist et enestaaende tilfælde i stænderforsamlingernes historie, at et ikke-medlem med navns nævnelse i den grad blev indblandet i forhandlingerne. Før at væрге for sig udgav Peder Hansen i marts 1845 et lille skrift: „Tak for sidst til aristokraterne i Roskilde stænderforsamling 1844“, der dels indeholder en skarpsindig bevisførelse for hans uskyldighed i anklagen 1835—36 og dels en gendrivelse af de beskyldninger, der var rejst mod ham i forsamlingen.

*

Efter afslutningen af stændersamlingen formulerede Rs. Sørensen paa foranledning af en opfordring fra bønder paa Langeland et andragende til kongen, indeholdende hans 4 tidligere opstillede krav, men nu yderligere skærpet til saa revolutionerende anmodninger som: ophævelse *uden erstatning* af den ulige beskatning, *tvangsafløsning* af fæstevæsenet, (ogsaa for husmændene), tiendens afløsning af en pengeafgift, hvortil ogsaa *det hidtil tiendefri hartkorn ydede bidrag*, samt almindelig værnepligt. Med at skaffe underskrifter var der igen et nært samarbejde mellem Rs. Sørensen og Peder Hansen; men da kancelliet hørte om deres omfattende og formentlig oprørske agitation, fulgte det den med vaagen opmærksomhed, og længe varede det ikke, før det skred til handling.

Den 20. febr. 1845 udsendte kancelliet til øvrighederne paa Sjælland et cirkulære med det indhold, at „da det er forebragt kancelliet, at Peder Hansen, Lundby, og fhv. skolelærer Rasmus Sørensen skal omrejse her i Sjælland og for tiden formodes at opholde sig i Odsherred for at ophidse og forlede landalmuen til at indgive falske

klagemaal, skal man tjenstlig anmode — — om at skaffe Dem vished samt i bekræftende fald at træffe de fornødne foranstaltninger i overensstemmelse med anordningerne og da herom hertil at gøre indberetning.“

Med dette „stikbrev“ var Peder Hansen lyst i kanceliets akt, og der foretoges nu undersøgelser i Holbæk og Sorø amter. Navnlige var birkedommer Bang i Nykøbing energisk, og han foretog en lang række afhøringer af vidner. Det konstateredes jo nok, at Peder Hansen havde agiteret for adressen, men dog kun ved at oplæse den, ikke ved at opfordre end sige presse til at skrive under. Maaske havde han dog ved forsamlinger, der var sammenkaldt f. eks. paa foranledning af et bud fra den naboby, hvor han netop da holdt møde, eller alene ved, at rygter om hans komme havde bredt sig fra det ene sogn til det andet, meddelt særligt slemme eksempler paa husmandsfæste- og -lejekontrakter; men ellers havde han optraadt saa forsigtigt, at der ikke kom andet ud af det hele postyr i Holbæk amt end, at sognefogderne i Ods herred fik paalæg om at tilkendegive oldermændene, at de ikke maatte kalde til forsamlinger efter anmodning af dertil uberettigede personer.

Følgende pudsige indlæg i „Almuevennen“ tyder paa, at undersøgelserne i Sorø amt har givet et lige saa ringe resultat:

Gaardmand Ole Jacobsen i Skuderløse by i Testrup sogn, der er oldermænd for bønderne i byen, og hos hvem bønder og husmænd var forsamlede for at høre paa P. Hansens andragende, blev den 20. d. m. indkaldt af assessor Brun*), og efter at manden havde maattet vente i flere timer paa, hvad han skulde i forhør for, blev det ham betydet, „at han maatte ikke tude, naar P. Hansen kom til deres by, thi kongen havde ikke skænket dem hornet, for at de skulde bruge det i den anledning, men naar de ellers havde noget at samles om, maatte de nok tude.“ Men kongen har ikke skænket os hornet, men vi har selv købt

*) Politimesteren for Bregentved og Gissselfeld klostres Birk.

og betalt det hos slagtermester Svendsen paa Vesterbro, saa har vi vel ogsaa lov til at bruge det, paa hvad lovlig maade vi vil. Og det var ikke Ole Jacobsen, der ved tudning samlede bønderne, men mig.

Skuderløse, 21.-9. 1845

Unge Anders Larsen, gaardmand.

Langt fra at lade sig skræmme af kancelliets cirkulære erklærede Peder Hansen i „Almuevennen“, at han agtede at fortsætte sit arbejde, og den 30. juni 1845 talte han og Rs. Sørensen sammen med Balth. Christensen, Drewsen og flere ved en stor folkefest, som Holbæk amts Landkommunalforening lod afholde paa Ulkestrup mark ved Undløse, og hvori 8000 mennesker deltog. Den var indledningen til en række aarlige fester, der — med en nødtvungen afbrydelse 1846 — holdtes paa samme sted og fik en lignende betydning for sjællænderne som Skamlingsbanke- og Himmelbjergfesterne fik for jyderne. Ved festen 1847 talte Peder Hansen igen — for 6000 mennesker.

Der skulde dog i 1845 ske andre, i det opskræmte kancellis øjne foruroligende ting end andragendeagitationen.

Af en meddelelse i „Fædrelandet“ og ad anden vej bragte det i erfaring, at der var foregaaet excesser paa nogle herregaarde i Holbæk amt, idet fæsterne i flok og følge var mødt op og paa en særdeles indtrængende maade havde forlangt fæstet afløst af selveje*).

*) De paafølgende undersøgelser og forhør godtgjorde dog, at meddelelserne havde været meget overdrevne, at der — trods husmandsstrejke paa et enkelt gods og trods forudgaaende agitation og gærende utilfredshed — ikke var sket noget forsøg paa vold, og at noget brud paa lov og orden ikke havde fundet sted. Det alvorligste, der fremkom, var, at en mand under sit arbejde i en skov havde talt med en forbipasserende person, som han ikke kendte, men som havde sagt noget om, at den tid kunde komme, da herregaardene vilde gaa op i luer. Det signalement, han gav af den fremmede, kunde godt passe paa Peder Hansen.

Af frygt for, hvad det hele videre kunde udvikle sig til, greb kancelliet saa til det ukloge middel den 8. novbr. at udstede det saakaldte „Bondecirkulære“. At Peder Hansens virksomhed ogsaa ved dette cirkulæres udstedelse har øret indflydelse paa de høje kancelliherrers beslutning, ses af, at det indledes med, at „kancelliet har bragt i erfaring, hvorledes nogle personer allerede i længere tid har været virksomme for ad mange forskellige veje at bibringe bondestanden saadanne aabenbart vrangefremstillinger om dens retsforhold, som kunde føre til utilfredshed og fremkalde ønsker og fordringer, der ikke kan tilfredsstilles uden krænkelse af uomtvistelige ejendomsrettigheder.“ Efter at have nævnet bøndernes optræden paa nogle godser og tilfælde af husmandsstrejker paalægger cirkulæret øvrighederne at „holde et vaagent øje med de personer, der rejser omkring for ved forvanskede fremstillinger af bondestandens retsforhold at opægge denne stand ... og underkaste saadanne personers adfærd i dennes hele sammenhæng en nøjagtig undersøgelse samt at lade dem anholde og tiltale, saaledes som deres forholdsbeskaffenhed i overensstemmelse med lov og anordning hjemler.“ Endelig paalægger cirkulæret øvrigheden at sørge for, at forsamlinger til drøftelse af bondestandens retsforhold kun afholdes med politimesterens tilladelse og under hans overvaagelse, og at kun indensogns deltagere overværer dem.

„Bondecirkulæret“ fik ingen personlige konsekvenser for Peder Hansen; men dets mødeforbud affødte mange undersøgelser, politiforhør, bøder og forbud — i Holbæk udkommanderedes endog borgervæbningen for sammen med politiet at hindre afholdelse af et forbudt møde i april 1846 — og vakte en saadan harme og fremkaldelse af protester, i „Almuevennen“ og i den liberale presse, at regeringen følte sig foranlediget til at ophæve det allerede efter et halvt aars forløb, den 12. maj 1846. Men forinden havde det gjort sin nytte — ganske vist i modsat retning af den af kancelliet tilsigtede.

Medens der hidtil havde været praktiseret almindelig forsamlingsfrihed, fik bønderne nu ved denne undtagelseslov at se, at deres stand ogsaa i den henseende stilledes anderledes og ringere end andre stænder. Som sognefoged Peder Jørgensen udtalte det i Roskilde stænderforsamling: „Cirkulæret har netop gjort det samme som at kaste olie paa ilden, og folk, som aldrig før tænkte paa politiske ting, kom netop ved cirkulæret i stor bevægelse.“

Men dernæst medvirkede det hos bønderne til en forstaaelse af, at deres siden de store bondereformers tid grundfæstede tillid til, at det var fra landsfaderen, hjælpen skulde komme, havde været en illusion, hvilken forstaaelse styrkedes ved, at kongen nægtede at modtage den deputation, som vilde overrække ham Rs. Sørensens og Peder Hansens andragende, der ved deres agitation havde faaet over 9000 underskrifter, hvoraf over trediedelen fra Sjælland.

Hverken i Viborg eller Roskilde stænderforsamling havde der hos bondemedlemmerne været nogen interesse for indførelse af friere forfatningsformer, og det synes ogsaa, som om Peder Hansen har næret lige saa absolutistiske anskuelser, som Rs. Sørensen havde: Han henvendte sig med sine andragender lige saa mange gange til kongen som til stænderne, og i „Tak for sidst“ kan han — efter at have nævnet det urimelige i, at det skulde forbydes en enkelt stand fremfor andre at indsamle underskrifter paa petitioner og at rejse om til hinanden og tale med hinanden — udbryde: „Er det kun bondestanden, de vil have de friheder berøvet, som de holder haardt paa for deres egen stand, da tage de sig i agt,“ thi „da vil Danmarks *enevældige* konge og Danmarks *kraftige* bondestand vel i forening turde se Danmarks godsejerstand i øjnene og sige: „Dine bestræbelser skal ikke lykkes dig.““

Nu derimod voksede bøndernes forstaaelse af, at de maatte stole paa sig selv samt søge bistand hos de mænd, der arbejdede for folkets selvstyre og en fri forfatning: de nationalliberale. Som disse — f. eks. Orla Lehmann

og „Fædrelandet“ — stadig havde stillet sig bag bøndernes krav, og „Almuevennen“ og bøndernes fortalere Balth. Christensen og Drewsen tidligt havde tilsluttet sig de liberales, saaledes sluttede nu bønderne selv op bag dem. Tilnærmelsen kom til udtryk ved en fest, der afholdtes paa Skydebanen den 25. novbr. 1845 for de 13 medlemmer af den dagen før af kongen afviste deputation, og hvorunder der blev holdt taler bl. a. af Lehmann, Balth. Christensen og tre bønder. Og ved et af Balth. Christensen m. fl. sammenkaldt møde i Ringsted den 25. oktbr. aaret efter, hvori 120 bønder fra alle østifternes egne deltog, vedtoges det ved de forestaaende (sidste) stændervalg kun at stemme paa kandidater, der var tilhængere af kravet om en fri forfatning.

En maaske endnu større betydning for bondestanden fik stiftelsen af „Bondevennernes selskab“. Med henvisning til nogle artikler (af Tscherning): „Om landboforholdene“, der havde staaet i „Fædrelandet“, skete der den 26. novbr. 1845, dagen efter skydebanefesten, en den 7. novbr. dateret henvendelse fra Holbæk amts Landkommunalforening til Balth. Christensen og Drewsen om at udsende plan og indbydelse til dannelse af en landsomfattende forening, der skulde „virke for bondestandens emancipation og lige borgerlige ret med de andre samfundsklasser.“ Opfordringen blev imødekommet, forarbejdet gjort i vinterens løb, og den 5. maj 1846 blev foreningen stiftet. Den havde allerede aaret efter over 5600 medlemmer — næsten alle paa øerne — og talte, da den var størst, ca. 18,000.

I foreningens program er bondebevægelsens krav taget op, og den bliver nu bæreren af bevægelsens videre forløb. Men i programmet er der ikke noget krav om en fri forfatning: i sin start er selskabet en social og ikke nogen politisk sammenslutning. Men — skabt af liberale politikere — blev foreningen meget snart ogsaa en vigtig faktor i den almindelige liberale frihedsbevægelse. Baaede ved de sidste stændervalg som ved valgene til Den grund-

lovgivende Rigsforsamling og de senere rigsdagsvalg fik „Bondevennernes selskab“ paa øerne en afgørende betydning som politisk organisation forud for valgene.

Stifterne og lederne af „Bondevennernes selskab“ var alle mænd uden for bondestanden; men ude i sognene udførtes arbejdet med agitation og indsamling af oplysninger om landboforholdene af foreningens distrikts- og sogneformænd. Derimod træder Peder Hansen (og Rs. Sørensen) nu i baggrunden. Han havde været banebryderen og havde haft sin styrke i sin ensidighed. Nu blev det mænd med rigere udrustning og videre synskreds — og med større forstaaelse for, hvor afgørende de politiske frihedstankers sejr var — der blev førere.

III.

Efter J. A. Hansens beskrivelse skal Peder Hansen, af hvem der ikke foreligger noget billede, af ydre have været „en lille tyk og trivelig mand, iført dyreskindsknæbukser og kofte med een rad sølvknapper.“ Han havde ikke — som oprindelig J. A. Hansen og Rs. Sørensen — haft nogen tilknytning til det gudeligt vakte lægfolk — om de „gudelige forsamlinger“ siger han tværtimod, at „i disse forsamlinger — saa vidt jeg kender til dem — der maa man med rette sande det ord, „at blinde er blindes vejledere““, samt en række andre fordømmende ord. Men han kan sin Balles lærebog, og i sin skriftlige argumentation holder han af at citere Skriften og ud fra de etiske grundtanker i kristendommen at vise, hvor lidt godsejernes optræden stemte med dem. Ellers var hans religion nok nærmest politik, og selv om det var en udpræget og ensidig klassepolitik, saa var det dog hans stærke retfærdighedsfølelse og hans berettigede harme over de kaar, der i første række blev budt hans nærmeste standsfæller, husmændene, men ogsaa bondestanden som helhed, der drev ham frem. I sin agitation udfoldede han en ukuelig og utrættelig energi, og viste han en stor frygtløshed over for sine mægtige og fornemme modstandere.

Men i hans had til herremændene var der noget fanatisk, som der i hans natur var noget bundet revolutionært, der spontant kunde afføde saa yderliggaaende udtalelser som den til manden i Holbæk amt (s. 312, note), eller som naar han i en samtale med Orla Lehmann kunde sige, at det „ikke vilde blive godt her i landet, før man slog herremændene ihjel og brændte herregaardene af“ — efter saadanne udtalelser har man ikke svært ved at forestille sig Peder Hansen som aktiv deltager i Den franske Revolution eller i Grevens fejde. I virkeligheden tænkte han sig dog ikke, at der skulde bruges revolutionære midler, hvorfor han ogsaa over for beskyldning for at ophidse bondestanden, især husmændene, til at gøre oprør kan erklære: „Jeg har aldrig i fjerneste maade hverken forhen eller nu tænkt paa at ville vække eller opirre nogen mand til at gaa frem paa en lovløs eller revolutionær maade ... lovlighed, retfærdighed og sandhed har været og er stedse (mit) formaal og bestræbelse.“ I sin agitation forstod han da ogsaa at dæmpe sine ord og at optræde saa forsigtigt, at øvrigheden trods umage aldrig fik lejlighed til at arrestere ham. Forgæves havde jo saaledes hans amtmand gjort sig al flid for at finde juridisk grundlag for anlæggelse af sag mod ham, hvad han — lidt ubetænksomt — meddelte i stændersalen, da han jo derved kom til at give hans virksomhed lovlighedens første classes stempel. Og 1845 lod en politimester sin fuldmægtig ledsage ham paa en 4-dages rejse for at paa-høre hans taler; men Peder Hansen gav ham ingen lejlighed til at gribe ind — og benyttede naturligvis bagefter lejligheden til at takke ham, for nu havde da alle, ogsaa de, der maaske ellers var bange for at overvære hans møder, faaet bevis for, at hans færd var fuldt ud lovlig.

Kancelliet opnaaede saaledes intet ved sine foranstaltninger mod ham — udover at blive haanet af Lehmann: „Holbæk amt er et farligt sted for det danske kancelli; thi en mægtig ond aand har lejret sig der; den findes overalt i amtet og udøver en gruelig indflydelse

alle vegne. Dens navn er Peder Hansen, og han er hundrede steder paa een gang. Under jorden gaar han fra den ene bondegaard til den anden og hvisker bønderne tusinde djævle i øret.“

Det var dog ikke alene øvrigheden, der var ude efter ham, men ogsaa korporlige overfald blev han flere gange genstand for. En vinternat blev han saaledes uden for Præstø med hest og vogn af 4 personer væltet ud i et gadekær, hvorved han brækkede et par ribben. Efter et andet overfald gjorde han sig til regel at medføre en sabel i vognen*) Utrolig lyder en oplysning et par steder om, at to godsejere engang tilbød ham 25,000 rd. for at holde inde med sin virksomhed, et tilbud, som han afviste med foragt. Meddelelsens korrekthed har ikke kunnet kontrolleres.

Paa den anden side maa det nævnes, at han fra ansete, frisindede mænd modtog hædrende breve, hvori han ønskedes held i sit arbejde for at gavne bondestanden, f. eks. fra præsten Pontoppidan i Damsholte. Ja, endog en godsejer, Meldahl, Vedbygaard, ydede ham i et brev al anerkendelse og indbød ham til at besøge sig, da „jeg skal være villig til at give arvefæste, og vilde det maaske bevirke, at flere godser gjorde samme forsøg.“

Fra standsfæller modtog han mange udtryk for taknemmelighed. Som eksempler kan tjene brevet fra Kundby s. 307 og et fra 12 beboere i Høsten by, som ledsagede brevet med et gavebeløb paa 7 rd. 3 mark. Brevet, der er offentliggjort i „Almuevennen“ 1846, har følgende lidt ubehjælpssomme, men trohjertede form: „En frivillig gave af undertegnede beboere af Høsten by, som skænkes af egen villie til husmand Peder Hansen i Lundby til et bevis paa, at du er vor oprigtigste ven, og som du

*) Under sin nærværelse ved et folketingsvalg i Skelskør den 14. oktbr. 1851 blev han trakteret med et voldsomt slag i hovedet og mange skældsord af en af byens købmænd, der var opbragt over, at godsejer Castenschiold, Borreby, var blevet besejret af Bondevennernes kandidat.

ærlig og redelig fortjener, for det du opdager det hemmelige og fører sandheden frem for lyset.“

Peder Hansen var en fattig mand, der med en stor familie skulde leve af en husmandslod paa 3 tdr. land, hvortil der var knyttet tunge økonomiske og arbejdsmæssige forpligtelser. I sig selv skulde man synes dette en umulighed, men dertil kom, at hans helbred i flere aar var saa svagt, at han „formedelst brystsvaghed“ ikke taalte ret meget legemligt arbejde*) Naar han saa desuden ofrede en stor del af sin tid paa sin agitation, er det en selvfølge, at han maatte modtage gaver og pengebeløb — undertiden i form af rejsegodtgørelser eller et vist lille beløb ved underskrivelsen af hans andragender — noget, som de fornemme stænderdeputerede havde saa ondt af, men som han ikke selv skjulte eller havde nogen grund til at skjule. Men, hævder han, det er usandhed, „at jeg har gjort mig en næringsvej af at rejse omkring med petitionerne. Det har aldrig været af nogen anden bevæggrund, jeg har virket for og rejst med andragender, end af et dybt og inderligt had til de aristokratiske privilegier og forrettigheder og den deraf udsprungne overmagt over bondestanden, som det vilde være min største lykke og glæde at kunne tilføje et dødeligt saar, saa de aldrig skulde rejse sig mere.“ Og han har ikke som paastaaet i stænderforsamlingen „taget“ noget beløb for hver underskrift; men alle pengebidrag er sket „aldeles frivilligt og uden nogen som helst opfordring fra mig,“ hvilket han godtgør ved en række erklæringer fra kredse af underskrivere.

Af hans forsvarsskrift: „Tak for sidst“ saavel som af hans artikler i „Almuevennen“ fremgaar det, hvor betydelige evner han havde til at udtrykke sig skriftligt. Som et eksempel baade paa dette og paa hans tidt stærke

*) 1850 kan han saaledes ikke forrette sine 8 pligtige høstdage, hvorfor det kom til proces (som han vandt), da forvalteren ikke vilde nøjes med de 2 mark pr. dag, som var almindelig erstatning.

udtryksform, der gør det forstaaeligt, at hans had til godsejerne blev gengældt, skal citeres noget af en artikel, han skrev i „Almuevennen“ den 29. novbr. 1843: „Bondestanden og godsejerklassen.“ Efter at have skildret, hvilken behandling eller mishandling husmændene og fæstebøndernes unge mennesker var udsat for under arbejdet paa hovmarken, skriver han: „Det maa vække det bitreste had imod dem, der udøver saadant tyranni imod deres undergivne, thi det er paa mange steder ikke, som vi lever i et kristeligt land, hvor Jesu religion skulde have udbredt sine velsignede og velgørende straaler ... vi maa derfor, naar vi hører, at nogle af saadanne menneskeplagere ved døden afgaar, glæde os og udraabe: „O, død, hvor jeg velsigner dig! Du er den, som knuser tyrannerne, som renser jorden fra dem, som lægger et bidsel paa grumhed og hovmod! Dig er det, som nedstyrter i støvet dem, verden havde ophøjet, og som med saa stolt foragt saa ned paa deres mindre formuende medborgere; de er faldet, og vi drager aande igen! Uden dig, o, død, skulde vore ulykker være evige. O, død, du, som holder disse haardhjertede, af lykken begunstigede mennesker i ave, som dog undertiden indgyder skræk i deres for al menneskelig følelse forhærdede hjerter, du, de ulykkeliges haab, bliv ved at udstrække din arm over mit fædrelands og mine medborgeres undertrykkere.“ — I 1847 havde han forøvrigt tænkt at samle alle sin artikler i en bog; men hans opfordring i „Almuevennen“ om at tegne subskription paa den samlede ikke tilstrækkelig tilslutning.

Som han selv besad megen selvfølelse, søgte han at ægge bondens æres- og selvfølelse og at komme de alt for mange „krumme rygge“ til livs. „Det er ret beklageligt at se,“ skriver han i en af sine artikler, „hvorledes mange af bondestanden ved krybende væsen og gebærder nedværdiger sig selv, naar de taler med nogen af de højere klasser, og jo mere de saaledes bukker og kryber for disse væsener af godsejere, forvaltere, forpagtere, fuldmægtige

og skriverdrenge, desto mere bliver de overvældede af disse herrer med fornærmelser og grovheder.“

Peder Hansen er den første politiske agitator, der er udgaaet af bondestanden. Havde han levet 50 aar senere, havde han med sin begavelse og sin evne til at føre ordet baade i tale og skrift kunnet udvikle sig til at faa en fremtrædende plads i det politiske liv — kunde maaske være blevet „den første bonde i kongens raad.“

*

Efter 1846 virkede han noget mere i det stille; men han vedblev at skrive i „Almuevennen“ og rejste ogsaa en del om for at hverve medlemmer til „Bondevennernes selskab“, og saa havde han sine to foreningshverv. Han var revisor i Præstø og tilgrænsende amters Brandassuranceforening, og som sekretær til sin død i Præstø amts Landkommunalforening var han den, der ledede alle denne forenings anliggender. Mærkeligt nok blev det Hans Hansen, Mern, og ikke ham, der opstilledes som Bondevennernes kandidat i Præstø amts 4. kreds ved valgene til Den grundlovgivende Rigsforsamling, i hvis forberedelse med opstilling af bondevenlige kandidater han deltog. Maaske havde dog hans valg da faaet samme sørgelige resultat som Hans Hansens — de havde jo begge i sin tid været arresteret.

Peder Hansen havde stedse et klart blik for betydningen af oplysning, og sin barndoms læselyst havde han bevaret. At han søgte at udbrede oplysning blandt sine standsfæller, ses af, at han 1841 var medvirkende ved oprettelsen af et læseselskab i Lundby, og senere fik han oprettet læseselskaber andre steder. Lundby læseselskabs bogbestand var mest af faglig art og anskaffedes dels for medlemmernes aarskontingent (gaardmænd 2 mark, husmænd 1 mark) og dels som større boggaver fra Landhusholdningsselskabet og Selskabet for trykkefrihedens rette Brug. Peder Hansen var selv en flittig laaner — af saadanne bøger som „Reformationens indførelse i Danmark“, „Fortællinger af den danske historie“, biografier

af Tyge Brahe, Tordenskjold, Franklin, Luther og Hans Egede, „Om skatte- og afgiftsvæsen“, „Nordisk magasin“ o. s. v.

For at faa oprettet en skole for ungdommen var han ivrig. Allerede i 1847 foreslaar han i Landkommunalforeningen at søge oprettet en „højere bondeskole“, enten for Præstø amt alene eller for Præstø og Holbæk amter; men først 5 aar efter, da han var kommet i forbindelse med Anders Stephansen paa Holsteinsminde, blev skolen til virkelighed. Ved et møde i Landkommunalforeningen i april 1852, hvor Stephansen var til stede, oplæste Peder Hansen en af ham selv forfattet subskriptionsindbydelse til ved frivillige bidrag at oprette en skole for Præstø og Sorø amter og anbefalede indtrængende sagen. Ved et nyt møde i maaneden efter vedtoges det at trykke indbydelsen, og det overlodes til Peder Hansen at omdele den i Præstø amt samt at rejse til formanden for Sorø amts Landkommunalforening for at faa den vedtaget der, saa den ogsaa kunde blive omdelt i dette amt. I sommerens løb indsamledes der saa i begge amter bidrag og tegnedes der deltagere i det aktielaan, der skulde understøtte den skole, Hindholm højskole, som Stephansen begyndte den 1. novbr.

Peder Hansen naaede at se mange af de reformer, han havde kæmpet for, gennemført. Allerede henholdsvis 1841 og 1844 var vejarbejderne in natura og „frikørslerne“ (undtagen sognerejser) afskaffet, 1848 blev det forbudt fremtidig ved fæste eller leje af huse at forlange arbejde som vederlag, det bestaaende pligtarbejde begrænsedes, hustugt mod voksne blev forbudt, og indførelse af almindelig værnepligt forberedtes, og i begyndelsen af halvtredserne gennemførte rigsdagen en del af de love, der var blevet forberedt af den i 1849 nedsatte store landbokommission: 1850 ophævedes (mod erstatning til godsejerne) den ulige beskatning, og det bestemtes, at hoveriet mod erstatning skulde afløses, hvis godsejerne eller $\frac{1}{3}$ af de hoveripligtige bønder forlangte det, og at

enhver husmand kunde forlange pligtarbejdet afløst. Og 1851—52 gennemførtes, at statens, universitetets, kommunitetets og Sorø akademis fæstegods (men *ikke* det private) skulde tilbydes fæsterne til køb paa billige vilkaar, og at naturaltienden afløstes med penge.

I 1850 paabegyndtes der en indsamling til ham, nu, „da han ældes“. Der indkom ikke saa faa rd., men indsamlingen fortsattes, og i august 1853 indeholdt „Almuevennen“ et nyt opraab om „nu i nødens tid“ at hjælpe ham med bidrag, da han siden juni har ligget til sengs, lidende af det „besværlige og smertefulde“ onde ansigtssmerter. Om hans død den 19. maj 1854, kun 52½ aar gammel, men opslidt af sin trælsomme gerning, meddeler „Almuevennen“, hvori han endnu den 15. april havde haft en artikel: „Husmand Peder Hansen, Lundby, er afgaaet ved døden den 19. ds. Han havde endnu dagen forud været omkring i sin vante gerning: virksomhed for frined og dens bevarelse, idet han hos flere mænd i 5. valgkreds havde plejet raad om en grundlovsfest. Den 19. om morgenen kl. 5 paakom ham en brækning, og kl. 8 var han død.“ I sine mindeord skriver bladet iøvrigt bl. a.: „Saa simpel og ubetydelig en mand Peder Hansen var, hvad borgerlig stilling og økonomiske forhold angaar, saa har han dog udøvet en overmaade stor indflydelse paa bondestandens vækkelse og sammenhold, hvorfor bondestanden visselig ikke, saa meget end vistnok enkelte har gjort, i sin almindelighed har vist ham tilbørlig erkendtlighed.“

Peder Hansens grav paa Lundby kirkegaard er nu forlængst sløjfet, og det lille straatækte hus, hvori hans enke blev boende og dér senere forsørget af en datter og svigersøn, blev nedrevet ca. 1930. I Lundby er der saaledes ikke mere noget, der minder om ham; men ved Kærehave husmandsskole blev der 1903 rejst ham en anselig mindesten. Den blev i sommeren 1955 flyttet til Høng husmandsskole og der ved en højtidelighed genafsløret. Den bærer følgende indskrift (af forfatteren L. C. Nielsen):

Kuet af trælsomme kaar,
uden rankhed og ret var hans stand.
Trofast fra hus og til gaard
gik han, den ensomme mand,
talte de ord, som slog rod,
fordi det var retfærd, han kræved,
maned til styrke og mod.
Han segned, men standen sig hæved.

LITTERATUR:

Hans Jensen: De danske Stænderforsamlings Historie, 1931—34. Topsøe: Fra Bondeopvækkelsens Tid, 1868. Venstres Historie gennem 100 Aar I. J. A. Hansen: Mit Livs Historie og Gjer-ning I, 1875. Historisk Tidsskrift IX, 2, 1921. Fra Holbæk Amt VI—IX, 1912—15 og XVII—XVIII, 1923—24. J. P. Jensen: Asmund Gleerup, 1910, Sjællandske Bønder, 1919, og Sjællandsk Bondeliv, 1927. Rugaard: Fremragende danske Bønder, 1871. C. Th. Zahle: Den danske Husmand. 1901 (2. udg. 1910). Husmandsalmanakken, 1904. Arthur Pedersen: Jorddrot og Bonde, 1930. Peder Hansen: Tak for sidst, 1845 (ny udg. 1904). Erslews Forfatterleksikon. „Københavnsposten“, 1841. „Almuevennen“, 1842—54. „Stænder-tidende“, 1840, 1842 og 1844.

PRÆSTØ AMTS MUSEER

1954-55

NÆSTVED MUSEUM

Regnskab 1954/55.

<i>Udgifter:</i>		<i>Indtægter:</i>	
	<i>Kr. Ø.</i>		<i>Kr. Ø.</i>
Lønninger	1,511.32	Tilskud fra undervis-	
Lokaler	5,426.60	ningsministeriet ...	3,800.00
Samlinger	4,754.28	Tilskud fra amter,	
Tryksager	57.55	kommuner	8,325.00
Andre udgifter	1,044.53	Andre tilskud	150.00
	<u>Kr. 12,794.28</u>	Kontingenter	334.00
		Renter	168.29
		Andre indtægter	27.00
			<u>Kr. 12,804.29</u>
Overskud at overføre	3,269.13	Overskud fra forr. år	3,259.12
	<u>Kr. 16,063.41</u>		<u>Kr. 16,063.41</u>

Besøget udgjorde ca. 725. Det meget lave tal skyldes for en del, at museet har været under omordning.

Erhvervelser.

På den anden auktion efter direktør Hans Tobiesen erhvervedes ved økonomisk støtte fra staten og Næstved kommune et lågkrus af sølv, udført ml. årene 1663 og 1692 af den betydelige Næstved-mester Dionis Villadsen. Kruset er 21,7 cm h., 14,6 cm i diam., fødderne og gækken formet som løver med forpoterne på kugler, bøjlehank, drevne blade og blomster på siderne og på låget, der har en medalje. Stempel D W (Bøje 2173) og Næstved bymærke.

Gaver til museet.

Fra Holmegaards glasværk har man modtaget en glassamling på o. 170 stk., fra tiden ca. 1850 til 1954. Det er hensigten at udstille en væsentlig del af denne glassamling i 3 vinduesmontrer, som skal indrettes til dette formål. — Af andet skal fremhæves en dug med indvævet billede af Industribygningen fra 1877, vindfløj (1733), gerigter og døre fra de nedrevne ejendomme Østergade 20—22 i Næstved, fonograf med valser, udskåren træske, kjole, skørt, hovedtøjer o. a.

Gaver til det by- og egnshistoriske arkiv:

En række store albums med Næstved-billeder (fra fotograf C. Nielsens enke), svendebrev, plakater fra besættelsestiden o. a.

Museets virksomhed:

Registreringen og omnummereringen af samlingerne er blevet fortsat, og fru Ellen Andersen fra Nationalmuseet har gennemgået tekstilafdelingen og opsat 14 figurer med dragter fra egnen (tiden ca. 1800—1870).

Der har været foretaget gravninger i Østergade, Ny Østergade, Ringstedgade og endelig i Købmagergade, hvor der afdækkedes en interessant middelalderkælder.

Museet var i 1954 repræsenteret på Håndværksrådets udstilling i Forum og på udstillingen „Fra danske museer“ i Nationalmuseet, begge gange med nogle af vore bedste ting.

F. Michelsen.

KØGE MUSEUM

Regnskab for året 1954—55.

<i>Udgifter:</i>	Kr. Ø.	<i>Indtægter:</i>	Kr. Ø.
Lønninger	3,226.71	Tilskud fra undervis-	
Lokaler	9,543.35	ningsministeriet ...	2,950.00
Samlinger	1,858.45	Tilskud fra amter og	
Tryksager	1,075.00	kommuner	1,640.00
Andre udgifter	553.15	Andre tilskud	775.00
Reparation	219.50	Entreindtægt	2,758.40
Annoncer	333.65	Salg af kataloger	260.15
	Kr. 16,605.61	Lejeindtægt	6,000.00
Overført til næste år	8,891.09	Renteindtægt	564.08
Henlagt til formuen...	439.22	Andre indtægter	1,342.07
			Kr. 16,289.70
		Overskud overført fra	
		forrige år	9,646.22
	Kr. 25,935.92		Kr. 25,935.92

Besøg i året 1954—55.

April	476	heraf	61	udlændinge
Maj	570	—	11	—
Juni	1877	—	192	—
Juli	2902	—	248	—
August	1610	—	162	—
September	710	—	29	—
Oktober	224	—	4	—
November	82	—	2	—
December	} 18	—	0	—
Januar				
Februar				
Marts				
Ialt	8954	—	709	—

Erhvervelser.

Jordfunden blyplombe mrk. IMS. Fotografi af garvermester F. A. Lang, mahognirok, opsats, fotografi af den første kvinde til valg i Køge (1915), hørbryder, 75 stk. snedkerværktøj, kornmål, kaffebrænder, elektricitetsmaskine, 16. stk. skomagerværktøj, etagekakkelovn, rund kakkelovn, model af skonnerten „Fiona“ af Køge, 4 stk. bæverhaler, skomager-symaskine, brandslange, bagerskilt, smedet ambolt, tallerken, bakke med lysesaks, fotografi af 6 skovfogeder, fotografi med 8 storke på taget af hus i Gl. Køge, sølvpokal med indskrift „Fra Forst- og Jagtpersonalet paa Vallø Stift den 1. Oktober 1890“, broderet sadelmappe, byhorn med initialer og årstal, etui til guldpenge, stykke af hjørnesøjle fra en prædikestol fra Greve kirke ca. 1550, drikkeglas fra ca. 1750, smedet tjørnekrog, 5 bind Nordisk Konversations-Leksikon 1861, pengeskrin af ibenholt, har tilhørt løjtnant Glørfelt, der faldt i 1864, kobbertemaskine.

Fra Carlsen-Langes Legatstiftelse, Gammelkjøgegaard, har museet modtaget en meget værdifuld gave bestående af 29 stk. agehynder, hvoraf det yngste er fra 1835 og det ældste fra 1775, 4 svære gardiner foruden 14 stk. mindre værdifulde tæpper og stoffer.

Desuden har Jersie kirke deponeret en meget fin sølvvinflaske (se Danmarks Kirker, Københavns Amt, pag. 1097 samt illustration pag. 1099, gl. Bøje 292, ny Bøje 2282).

Otto Langballe.

MØNS MUSEM

1954—55.

Regnskabsoversigt:

<i>Indtægter:</i>	Kr. Ø.	<i>Udgifter:</i>	Kr. Ø.
Tilskud fra kommuner og amt	5,489.78	Lønninger	2,500.00
Andre tilskud	379.00	Lokaler	1,872.78
Entréindtægt, kontin- gent m. m.	857.14	Andre udgifter	615.95
			<u>Kr. 4,988.73</u>
	<u>Kr. 6,725.92</u>		
Kassebehold. fra. f. år	5,481.30	Kassebehold. at overf.	7,218.49
	<u>Kr. 12,207.22</u>		<u>Kr. 12,207.22</u>

Tilskuddet fra kommunerne var større end sædvanligt på grund af en efterbetaling, og af hensyn til den forventede flytning af museet blev udgifterne holdt på det mindst mulige, bl. a. med hensyn til vedligeholdelse af lokalerne.

Besøget var 1305, hvoraf 809 mønboere (339 skolebørn).

Samlingerne var ved årets slutning på 7956 protokolnumre, en forøgelse på 191, hovedsagelig gaver. Af disse kan nævnes: 8 navnebrætter fra skibe strandet ved Møns Klint — et søvlommeur fra ca. 1850 — forskellig kvindebeklædning, bl. a. flere hoved- og skuldertørklæder af silke eller uld — forskellige brugsgenstande, bl. a. en grønmalet stampekerne, en garnvinde af umalet træ, et kornsold af skind med træramme, et dørslag af bruglaseret ler, en grønmalet ægteseng med sideudtræk, en humlekurv af halmbinding, en madkurv af halmbinding med hul i låget til flaskehals, en hatteæske ligeledes af halmbinding — en stor samling kort og bøger, hvoraf flere med lokal tilknytning, således en „Placat angaaende Auctions Holdelse over endeel forbeholden Kongelig Jorde-Gods, Kirker og Tiender paa Møen“ af 4. april 1769, Vedtægt for Styrelse af de communale Anliggender i Stege Kjøbstad 1868, Vedtægt for Brandvæsenet i Stege Kjøbstad 1873 — og fra Nationalmuseet som depositum 62 mønter fra et stort møntfund i Ebbelnæs 1949, hvor der fandtes ca. 5000 franske, engelske og tyske sølv-mønter fra tiden o. 1300, samt beskrivelse af fundet ved Fritze Linddahl.

Museumsforeningens medlemstal var 191, men det synes ikke at være svært at tegne nye medlemmer, når en af tillidsmændene gør et arbejde for det.

J. L. Frederiksen.

Trykfejl: Årbog 1954, side 229, linie 9, læs: I lovene er museets område fastslået, og det er vedtaget, at bestyrelsen kan bestå af indtil 11 medlemmer, hvoraf 5 skal være repræsentanter for Næstved byråd, amts- og sogneråd samt Turistforeningen for Næstved og omegn, mens 6 vælges af museumsforeningen.

Side 224 linie 7 fra neden: Røve; skal være Røre (Lyske).

Side 261: Torøje; jfr. side 294 øverst.

ÆLDRE ÅRGANGE

af samfundets årbøger kan købes hos samfundet for nedenævnte priser; for medlemmer dog med ca. 25 % rabat:

Årgang 1912	Kr. 13,50
” 1913—16	” 2,65
” 1917	” 10,00
” 1918	” 13,50
” 1919	” 2,65
” 1920	” 5,35
” 1924	” 2,65
” 1925—35 à	” 1,35
” 1936—38 à	” 2,65
” 1940—42 à	” 2,65
” 1943	” 10,50
” 1944	” 10,00
” 1945	” 2,65
” 1946—48 à	” 5,35
” 1949	” 2,65
” 1951	” 5,35
” 1952	” 5,35
” 1953	” 5,35
” 1954	” 5,35
Johs. C. Jessen: Præstø amts skolehistorie indtil 1830 (samt lærernes biografi)	” 16,00

Amtsudgaven af „Danmarks Riges Breve“, Præstø-Sorø amt, kan kun udleveres til medlemmerne, pris 2 kr. pr. hefte.

Bestilling på „Fortid og Nutid“ og på andre af Dansk historisk Fællesforenings publikationer til særpris sendes til: Museumsdirektør Jørgen Poulsen, Frederiksborg slot, Hillerød.

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
MESTER ALBERT I SNESERE af <i>Erling Petersen</i>	233
DE GUEDELIGE FORSAMLINGER I SYDSJÆLLAND 1840—1850 af <i>Aage Lambert Jensen</i>	247
LILLE TORØJE BY af <i>Axel P. Jensen</i>	259
FRA BJÆVERSKOV HERRED af <i>August F. Schmidt</i>	287
DEN „FULE FOLKEFORFØRER“ PEDER HANSEN, LUNDBY, af <i>P. M. Andersen</i>	295
PRÆSTØ AMTS MUSEER	325